

ԱՍ. ՄՆԱՅԱԿԱՆՅԱՆ

ԱՆՏԻՊ ԷՋԵՐ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊՈԵԶԻԱՅԻՑ

Տպագրության ներկայացվող բանաստեղծությունների այս շարքը քաղված է ՀԱՍԻ Մատենադարանի ձեռագրերից: Դրանք թվում են տպագրված են առաջին անգամ:

Այս բանաստեղծությունների ամենամեծ արժանիքը՝ նրանց բովանդակությունն է:

Հակոբ Ակնեցին (XVII դար) նկարագրվում է թուրք բանակի Սուլթան-Մուրադի հրամանով Կաստանդինուպոլսից արտաքլամված հայերի, հույների և այլ ազգերի ծանր վիճակը: Լինելով արտաքլամների քաղաքում, նա, սրբուհի անհատական, ցույց է տալիս համակալու հայ գաղթականության առաջնությունները, դժվար և տարբեր աշխարհներ ցրվել գալը:

Ջուղայի անվանի աշուղ Բագեր Օզլի Ղազարը (XVIII դ.) ցույց է տալիս պարսիկ բանակի Նազիր Շահի բարբարոսությունները, նրա նշանակած բազմաթիվ, ծանր հարկերը և ժողովրդի ստրկական վիճակը: Բագեր Օզլին ևս, Հակոբ Ակնեցու նման, նկարագրում է նաև ալքի ազգերի կրած նույն անուշահամ և անապատների, ստաի, թվելով Նազիր Շահի գաղթականությունները, նա գրում է.

«...Ազգում այ շալ ու մահուղն,
կարում այ աշխարհիս ուսուղն,
Թուրքին ու Խայիս ու Ջուղին՝
Ողջին էլ դարբեղա՛ր այ ազգում:

Երկու անհայտ հեղինակներ (հավանաբար XVI—XVII դարերի) և Հակոբ Մանցին (XVII դար) իրենց բանաստեղծություններին նյութ են գործնում հայ ժողովրդի ներքին թշնամիներին: Նրանք կամ սար-

կաղմի կամ անարդարների կծու խոսքերով են պատարակում հոգևորականների և հարուստների ազանությունը, թալանը և բռնությունները:

Նազարեթը ողբում է հայ իշխանների լիախաբյան պատճառով գերախառնված «քոյր Շահանի» անապատների վիճակը:

«Տալ կսլնիկին»՝ ժողովրդական ծաղում ունեցող և Հովսեփ ու Բարսեղի երգիչների բանաստեղծությունների մեջ գրեթե ամբողջով է պանդուխտ հայի դառն ու գծված վիճակը և նրա կարծած՝ հայրենի երկրի նկատմամբ:

Ոմե Հարություն (XVIII դար) նկարագրում է միջնադարյան գյուղի սխիզիս փառաշխարհի սարսափները՝ և իր փառաշխարհի վառական գյուղացի:

Կան նաև սիրս ու այլ թեմաներով հորինված երգեր էլ:

Իսկ Ազեքսանդր գրիչն, առաջինը լինելով մեր բանասիրության մեջ, XIX դարի սկզբներին, գրի է առնում ժողովրդական — հարսանական մի եզակի «Ծառազուլք» (Ծառազուլք-ներքից), սրի հնությունը կրում է նախաքրիստոնեական դարերի կնիքը:

Այս բանաստեղծությունների հաջորդ կարևոր արժանիքներից կարելի է թվել հեռավորները:

Դրանցից շատերը հորինված են բանաստեղծական մեծ վարպետությամբ, ժողովրդական պոետիայի անմիջական և բարեբաղի ազգայնությամբ, միջնադարյան աշխարհի լեզվով, երբեմն էլ բարբարոսներով և ժողովրդի բառ ու բանով:

Դրանցից մի քանիսի շնորհիվ մենք ծանաթանում ենք նաև այնպիսի բանաստեղծների հետ, որոնք մինչև օրս հայտնի չեն

եզեղ (Հակոբ Ակնեցի, Օքսուզ Ավետիք, Բարսեղ, Հովսեփ, Հարության և այլն)։

Բանաստեղծություններից մի քանիսի մեջ գտնում ենք բանասիրական կտրեր տեղեկություններ, որոնցով լուսարանվում են իրենց հեղինակների կենսագրության հետ կապված որոշ խնդիրներ (տես ծանոթությունների մեջ)։

* * *

Տպագրվող շարքի ուսումնասիրությունը դյուրացնելու նպատակով՝ ընտրերին կը-
ցում ենք համառոտ ծանոթություններ, իսկ
յուրաքանչյուր բանաստեղծության տակ
(կամ ծանոթության մեջ) նշում ենք այն
ձևազրի համարը, թերթը և զբոսն յայն տա-
րեթիվը, որտեղից քաղված է տվյալ բա-
նաստեղծությունը։

ՅԱՂԱԴՍ ՍՈՒՐԿՈՒՆԵՆ, ՈՐ ՅԱՌՈՒՐՍ ՍՈՒԼՏԱՆ ՄՈՒՐԱՏԻ ԵՂԵԻ

Յայտնեմ ձեզ իրս ժամանակի,
 Որ կատարէր մերում ամի.
 Սուլտան Մուրադն, յաղղէն առնէի,
 Սուրկուն արար յԼստամպուլի:
 Արձակեցաւ պատերազմի՝
 Ձղէմս իւր եղեալ յարեկի,
 Ընդ հրապաշտ արքայն Պարսկի,
 Որ շահ նսցաւ Մեֆի ձայնի:
 Կեսարիայ երբ հասանի,
 Որ Կապադովկիայ տնտանի,
 Կողմանս նորա հայեալ լինի,
 Գիւղս տալ ի յաւերի:
 Շուր են, հարցեալ մարդիք սորի,
 Որ շինութեամբ չէ այս անդի՞:
 Նորա կտուռն պատասխանի.
 Քննացեալ, ասեն, յԼստամպուլի:
 Բանս գրեաց ի հրովարտակի
 Առ պահապանն Բուզանդի,
 Ձի որք եկեալ յԱնատուլ՝
 Փութով ի տեղեան առաքեցի:
 Ի սուրհանդակ զհրովարտակն կտուռն
 Եւ յԼստամպուլ փութացուցին,
 Առ պահապանն քաղաքին,
 Վաղ-վաղ կատարել գրանս գրին:
 Էր խայմախում Պայրամ փաշան,
 Որ ունէր հաւքս եւ հրաման,
 Ձի վեղիրն ի մարա էր ընդ ինքեան,
 Սայ էր կացեալ նորա փոխան:
 Հազար ութսուն եւ չորս թիւ[ն] էր,
 Մայիս ամսոյ տասն եւ ինն էր,
 Օրն չորեքշաբթի տնտանէր,
 Որ հրովարտակն նա հասանէր:
 Յորժամ որ նա զգիրն երաց,
 Նտեա զպատահեն, որ կայր գրած,

Ասաց՝ որպէս իրք հրամայեաց,
 Մինչ ընդ թշնամիսն մարա չէ մտած:
 Էինէր նմա զգրմի ունել,
 Պարսկի զթշնամիսն եւ յաղթել
 Եւ գալ յաթոս իւրում նոտել,
 Ապա թէ զայս բանս կատարել
 Իսկ թաղաւորն էր ստոտիկ գրել,
 Ջրանըն չկարաց այլայլել,
 Շուտով զհրամանն կտատարել,
 Ջերեք տղան քաղքէն հանել:
 Հրաման արար մուշեալիկի,
 Աղապակել մէջ քաղաքի,
 Մինչև քսան օր որ լինի,
 Քառասնամից եկեալ ոչ ոք պացի:
 Գուժն ի բերան մուշեալիկին,
 Ըստ կիտակուլ մարդարէին.
 Նա քարոզէր գրան արարչին,
 Սա՛ զհրամանս իւր արքային:
 Արեթացիքն, որ Հայք ասին,
 Եւ Սեմայ ազգին, որ Յոյնք լսին,
 Եւ Տաճիկք՝ զարմը Հաղաբին,
 Որք յարեկից եկեալ էին,—
 Յորժամ լուան ըզրօթն գայն,
 Միջարեկան ամենեքեան,
 Շուկայքն ամէն խոփանեցան,
 Կրպակից զրուք փակեցան:
 Ելեալ յերկրսն ցրուեցան
 Եւ ի գաւառս պանդխտացան,
 Որպէս երգէ մարդարէն այն,
 Դաւիթն՝ ընարեալ առաւածարան:
 Ձի բաժանեցաւ հզարք-քըւերէ,
 Որոշեցան գուտարը—մօրէ,
 Ջառս կացին արք ի յարակցէ,
 Եւ բարեկամք՝ բարեկամէ:

Դուսերք առ հարս իւրեանց լային,
 Թոռունք առ հանիկոն ողբային,
 Քիւրք զինչ առնեմք յօտար երկրին,
 Որ զմեզ խաբիս երկիր տանին:
 Զի մեք սնաք մէջ քաղաքի,
 Ոչ տեսաք զերես արևի,
 Որպէս ասորիք զիւրգամիջի,
 Որ և չգիտեմք զգործ երկրագործիս:
 Ծնողք յորժամ զայս լսէին,
 Սիրաքն առաւել ճմլէին,
 Որպէս քերէօք քերեալ մարմին,
 Քացախ արկցեն զերայ վիթին:
 Զի էք կսկիծքն նոցա մին,—
 Որ բնակաթեանց արաքսէին,
 Յորժամ և զնոյ տեսնէին՝
 Եւս քան զեւ մարմօքէին:
 Այլ և փեսայացաք բազումք կային,
 Որ հարսնացաւքն յաշուստ էին,
 Սակա չգտնելու միմիանց զնախն,
 Զհարսանիսն առա տանէին:
 Այսօր նոցա պրակ զնէին,
 Վաղիւ ճանապարհ ձգէին.
 Փոխան յաւրախութեան տեղին՝
 Ազով ըզսիրտ նոցա ընտին:
 Հարսունքն՝ զքօղս պատառէին,
 Փեսայք՝ զթագոյ յերկրի հարին,
 Ազիւղարմ կական բարձին,
 Զի ի սիրելեաց բաժան կացին:
 Եւ անարդել կանայք զնրոյ փետին,
 Արիւնախառն արատաւեցին,
 Հազ զզլխով արկանէին,
 Զի զյաւք երթալն ոչ գիտէին:
 Յըզի կանայք վայլոս տային,
 Սաքնդիայք զնոյն երկրորդէին,
 Ոմանք զմանուկս ձգէին,
 Ըստ հրամանի տեսան բանին:
 Զի ոմն երթայր Նիկիոմիդայ,
 Ոմն զնայր Բուքանիայ,
 Ոմն ճեղէր Կեստրիայ,
 Այլք փութային Գաղատիայ:
 Յեւդակայ և Սեբաստիայ,
 Որ և միմիանց են մօտակայ,
 Ի Տիւրքիէ քաղաք որ կայ:
 Յերապօլիս և ի զիւզս հարա:
 Դարանազեաց և յերզնկան,
 Թէոդուպօլիս ևս զնան,
 Այլք՝ մեծ քաղաքն Բերիայն,
 Տիգրանակերտ՝ և Ազեսիայն:

Դիւղք և քաղաք, որ հեւ նոցին,
 Լցան նոքա տմեկներին,
 Այլ ճանապարհի թէ զինչ կրեցին՝
 Է՛ գիտելի սակցածոցին:
 Շատք ցամաքով բնիմանային,
 Եւ շատք՝ նաւով Պոնտոս զնային,
 Որք ոչ տեսեալ զափքն ծովին՝
 Վարանէին փրայ նորին:
 Այնկածմամք և առաւանմամք
 Գնացեալ Պոնտոս հասանէին,
 Զնաւահանդիսան անդ տանէին,
 Անտի յերկրսն ցրաւէին:
 Իսկ ա՞ պատմէ զազէս ոսցին՝
 Ըզծափու և ըզցամաքին,
 Բաց թէ մաքաւն Երեմիայ,
 Որ ողբ երգէր յիսրայէլին:
 Յօրոյ միջոյ փրկեաց զիս տէր,
 Որ քաղցեացայ նման էր.
 Լեզու չբաւէ զապետս պատմել,
 Զի տեսցաց սիրան ճմլէր:
 Զի ժամանակն էր Յունիսին,
 Որ տօթոյն կապարք հալէին,
 Հովանոցի կալ չկարէին,
 Զանարգելս ի տանց արաքսէին:
 Ի մեր մեղաց եղալ բանս այս,
 Զոր և խօսեցաւ Եսայեաւ.—
 Որք փախիցեն ձերպս վիմաց,
 Անկցին դարձեալ ի խորս տապ:
 Ծերոյ վիմաց էր մեզ Բատամպուլ,
 Ինք բնակեալ արձակ և պաւլ,
 Զպահելով զտեսնեն բան՝
 Ընկեց ի խորխորտա՝ և ի կաւլ:
 Զատկաւ բանիկս ի յոս հանի
 Անիմաւս զպիրս Ակրնցի,
 Զանունս յիշման չեմ արժանի,
 Այլ յառաջագրէն ծանիցի...

Ձեռ. № 1113, Թերթ՝ 209ր—211ա.

Ճամանակ՝ 1648—1662 թվ.

Գանձուքայում.—Հափոր Ակնեցին մեկն է վերեւ-
ում հեղադարձած ազնայից փրկվածներից: Ա՝ 1113
ձեռագրերը, որում կա վերեւի ողբը, Հ. Ակնեցու ինք-
նագիրն է: Այդպիսի հիմնականում ամփոփված են
մեկնություններ, որոնցից բացի՝ կան նաև Հ. Ակ-
նեցու մի քանի այլ գրությունները և հիշատակա-
գրությունները: Այսպես օրինակ.

ա) Թ. 113ա «Պատմութիւն յազազա ասնեայն
ասնեայն զսուրբ Նիկողայոս եկեղեցին ի ձեռաց
հայոց...» (1627 թիվ):

բ) Թ. 116բ «Պատմութիւն նոր վեպին Բրիտ-
տանի և սրբոյն Գաբրիէլի» և այլն:

Դրանք նաև թեմային են վերաբերում, ինչին
հիմնված է ողբը, սակայն այստեղ հայերի կրօն
այլ տառապանքներն են հեղադարձած: Բոլոր դեպ-
քերին ահանատես հեղինակը տվել է կենդանու դեպ-
քերի հեղադարձություններ:

Ինքը Հափոր Ակնեցին ապրել է ժե գարում:
Ձեռագրի 293թ թերթում կան որոշ տվյալներ իր
մասին, բայց դրանք չնչիվում են, ուր, ինչպես
երևում է, նշված են եղել իր ծնողները, կիներ, և
որիչ հարազատները. հարգապիում են հովհաննես
և Մարտիրոս անունները: Այդ հիշատակարանի
ամենից պարզ հարգապիւղ տողերն են.

«Եղի ստացումն սորա ՌՂԷ ամի, լորում յաւուրս
մեռաւ Սուրբան Իպրսեմմ և նստաւ Սուրբան Մու-
համան քաղաւոր յԿատանդուր»:

Հ. Ակնեցու ընդորինակած ձեռագրից է նաև
Ա՝ 188 ձեռագրերը, որը չնայած իր բովանդակու-
թյամբ առանձին ուշագրած արժանիքների չունի,
բայց կարևոր է նրանով, որ Ալեքսանդրիված է
գրել կողմից: Այսպիսով հարող ենք տեսնել, որ Հա-
փոր Ակնեցին ոչ միայն բանաստեղծ է, ժամանակա-
գիր, գրիչ, այլև նկարիչ: Ա՝ 118 ձեռագրերը նա ընդ-
որինակել և դարձրել է 1643 թվին Կ. Պոլսում:
Այս ձեռագրերն ուշագրած է նաև յուր հիշատակա-

րանով և հիշատակագրութեաննեւով (100ա, 449բ,
471բ, 515բ):

Հափոր Ակնեցու մասին կարեւոր տեղեկություն-
ներ կան Տոշյանի կազմած ձեռագրաց ցուցակի
496-57 էջերում: Այստեղ հեղադարձող Ա՝ 160 ձե-
ռագրի վրա 1647 թվին ոչխատել է Հ. Ակնեցին՝
սրբու վերանորոգող, կողմող, ծագիւող, Թագնելով
այդպիսի տողեր.

«... Յիսէկէ զվերջի ստացող սօրա և նորոգող զվե-
րայտացեալ վկերմի Յակոբ, և գրաւեսեւ եայրն՝
գմանասի Վանուս և գմարն՝ գմանասի Շաղատան,
և զգրաւակն իւր՝ գմանգրաւակն առ առաւում՝ զՅո-
վաննէմ, զՄիսիսիւն, զՍտան և զԵկեղեցիսն՝ զՅո-
վաննէմ, զՄարթան և զԿոնստանդնուպոլսն և զամե-
նայն արեւն մեծաւորսն»:

Այս հիշատակարանից տեղեկություններ ենք
ստանում նրա հարազատների մասին: Բացի դրա-
նից, այդ հիշատակարանի միջոցով հարողանում
ենք մասամբ զաղախոր կողմիչ նաև հեղինակի
ծննդյան տարեթիվը մասին: Եթե 1647 թվին նա
այդպիսի ընտանիք ուներ, ապա համարաբար նա
պիտի ծնված լիներ 1600-ական թվերին:

Վերևում նշված «Պատմութիւն նոր վկային...
Գաբրիէլի» վարքարանությունը վերաբերում է 1662
թվի սկստ, 17-ին նահատակը Գաբրիէլ Ղալաթա-
ցին է, որին թուրքերը կախել են Կ. Պոլսում:
Հեղորն ահանատես է եղել այդ դեպքին (այդ վեպ-
յաննությունը ստված է Հայոց նոր վկաների
48-87 էջերում): Երևում է որ հեղինակը 1635
թվի շուրջին հետո վերադարձել է Կ. Պոլիս:

Այս բանաստեղծութեան մեջ հեղադարձված է նաև
ժողովրդի միջնադարյան արքունի ցրտմության
էջերից մեկը՝ որը տեղի է ունեցել 1635-1636
թվերին: Թուրք-պարսկական պատերազմների պատ-
ճառով (որոշ մանրամասնություններ տես Չամչյան
«Պատմութիւն հայոց» Գ. 617-618): Ավելի մանրու-
մանը Գաբ. Այվաղսիւրի-«Պատմութիւն Սամանյան
պէտարյան» 1-88):

ՂԱՋԱՐ ԲԱՂԵՐ ՕՂԻԻ

Ի ՎԵՐԱՅ ՆԱԴԻՐՆ՝ ՎԱՍՆ ՏԱՌԱՊԵԱՆ ԱԶԳԻՆ ՀԱՅՈՅ

Աստուանձ, դու մեկ մին ճար արայ,
Շա՛ն՝ թամամ աշխարհ այ ուզում,
Աշխարհ քանդում՝ վարայ-վարայ,
Ողջ հաղար-հաղար այ ուզում:
Հաղարով այ ուր մախլաւն,
Բաշում այ տաղին հասաւն,
Յիրուր տալման հար քթարն,
Միջիցն զսփտար այ ուզում:

Ուզի զսփտարն յիմանայ,
Մախլարն դար Հոռմաստանայ,
Զկուշտացու Հնդոստանայ,
Նոր լալ ու զսփար այ ուզում:

Լալ ու զսփար ու մարգարէն,
Կապում այ բարխտայ բարէն,
Մալն բշխեց երեք տարէն,
Տասնէն չափ թոմար այ ուզում:
Թոմար-թոմար տուում բարաթ,
Բանդում իռնիշին ըռահաթ,
Դէմն էլ տուում այ մուստարաթ,
Դէմն էլ խանափար այ ուզում:

Խանափարին փարքանդ տուում,
Մարդի դարդի չի յիմանում,
Յամէն տեղի դալ այ տանում,
Մին-մին էլ նոքար այ ուզում:

Ղուլի նօթարի հունի ֆրսաթ,
էլ ոչ հալ կայ, էլ ոչ զուաթ,
Ոչ պղինձ եթող, ոչ արկաթ,
Բոլորում այ, ամէնն [այ] ուղում:
Բոլորում այ, քաշում ուրն,
Բընաղում զբայ շուրն,
Մէջ այ մաման, տալման թուրն,
Բէզրատ խօշ քնանք այ ուղում:

Ուղում այ շալ ու մահուզն,
Կարում այ աշխարհիս ու մուզն,¹
Թուրքին ու թային ու ջնուզն,
Ողջին էլ դարբէզանք այ ուղում:

Ձեռ. № 5934, Թերթ՝ 83ա-բ,
Ճամանակ՝ XV III դ.

ՂԱԶԱՐ ԲԱՂԵՐ ՕՂԼԻ

* * *

Ասիմ.—Նաղլու գիրար, չմէն բէզամաղ ես.
Ասու.¹—Վեր առ, ամիր, անդ արայ, սիրուն.
Ասիմ.—Ուսուսխաթ տուր, որ քեզ հետ
խոսեմ.
Ասու.—Ասայ, լսեմ, հնդ արայ, սիրուն:
Ասիմ.—Ինձ երեւ է կրակա, բոցբո.
Ասու.—Մայլամ կուտամ՝ լաւանայ խոցբո.
Ասիմ.—Ուսուսխաթ տուր, որ մտնեմ
ձոցբո.
Ասու.—Մին գամ ինթիման արայ, սիրուն:
Ասիմ.—Քոյ սերտ ինձ կու ըսպանի.
Ասու.—Ըսպանիլ չէ, խեղքո կու տանի.
Ասիմ.—Քեզ շինել տամ սուկի մատանի.
Ասու.—Բառ աղըն՝ ումաղ արայ, սիրուն:²

Ասիմ.—Ուշո կարած, խեղքո ցրված է.
Ասու.—Երեսկ էնգար քեզ[ի] տված է.
Ասիմ.²—Չմէն ծամերտ մհրհարած է.
Ասու.—Վեր առ, սանդրիր, մնդ արայ,
սիրուն:

Ասիմ.—Աշկերտ՝ ծով, պարզնիտ՝ հով է.
Ասու.—Քեզնից զեյրու շատ մարթ կու
գովէ.
Ասիմ.—Ասայ, տեսեմ՝ քոյ եարն սվ է.
Ասու.—Բազր Օղլի³ Ղաղարն այ, սիրուն:

Ձեռ. № 3263, Թերթ՝ 113ա,
Ճամանակ՝ 1728—1751 թթ.

ՂԱԶԱՐ ԲԱՂԵՐ ՕՂԼԻ

* * *

Մարդիս ավալ բաղարն տեսմ
Իւր կողակից եարին վերայ,
Ոչ թէ մինըն, հազարն տեսմ՝
Բամամի աշխարհիս վերայ:
Առաջի բաղարն մահմուզ այ,
Մարդի սրտի սուն այ, զուեթ այ,
Ալմազ այ, կաղուեթ, գմբուեթ այ,
Դնաշ այ՝ գահմալի վերայ:
Յեաթինն քաղալանթ այ,
Քապախ այ, դուր տեսմ մանթ այ,
Մատնան չի, քաբքար չի, անթ այ՝
Պզնէ քամարի վերայ:

Առաջինն թարքայ եայ, ջուշ այ,
Թատած նուրար, փիշուսս նուշ այ,
Հոտըն տապիլ անուշ այ՝
Ըսեհան—սուսանրարի վերայ:
Յեաթինն այ խիլի գիքայ,
Ղուի դօշակ չի, թաղիք այ,
Անտէր, թամշկամ ծաղիք այ՝
Ընկած այ Հանապարի վերայ:
Առաջինն մեխակ այ, ջափղ այ,
Ֆուկարով մարմարէ հափղ այ,
Յինքն՝ չիման, գովըն՝ սովղ այ,
Սառն աղբուր այ՝ սարի վերայ:

¹ Ասու. բառը այստեղ է երբեմն ստորեկ գրված է
«տապի» ձևով, միջնադարյան համար գրում ենք
«տապ»:

² Ասու.—Բառ աղըն՝ ումաղ գուլն արայ, սիրուն:

¹ Ձեռագրում՝ ումիտն

² Ձեռագրում՝ Ասու:

³ Ձեռագրում՝ Ողլի

Յեախնն ինչ մարդ որ կտուտ,
Յախերըն կընկանի զարուտ,
Յէնց դիտես մին պղտար առու՝
Քարարայ զուգարի վերայ:
Առաջինն բարտառու ծառ աչ,
Դարնան ծընած թաղայ զառ աչ,
Կինչ ահուշ ատաղն պայծառ աչ՝
Շամու աւ Ղամարի վերայ:
Յեախնն է զէր բիվայ զանայ,
Բառ Սաղանէլի նման աչ,
Սթարէն քօռ ու խափան աչ,
Մաթն աչ՝ խափարի վերայ:
Առաջինն ուրախութիւն աչ,
Ջուխան՝ մին միս, մին արուսն աչ,
Մէլ աչ, մարդի՝ սրտի սուն աչ,
Բար ունի զարտըրի վերայ:
Յեախնըն արժան չի ծոցի,
Նման աչ չափատառ սոցի,
Մարդի սիրա էնպէս կըխոցի—

Դոր նշտարն՝ տամարի վերայ,
Առաջինն մարգարիթ աչ, դան աչ,
Մարդ պիտի՝ զազըն յիմանայ,
Ախրանթ աչ, դին աչ, իման աչ,
Ջան աչ՝ բխտարի վերայ:
Յեախնն օվ որ ընթիպար աչ,
Յալքաթ ուր ջանէն բէզար աչ՝
Մէնաթ աչ, տմալ աչ, զար աչ,
Ֆիքըր, զուս աչ՝ դարի վերայ:
Առաջինն նոր հէշիս, նոր հափառ աչ,
Բլօր շիշայ, չինի չառ աչ,
Ափսոս, մաթխապիս չխառայ,
Մաշտաղ տմ պիտարի՝ վերայ:
Բաղէր Օզլիս զարաւերս բացի,
Էստափ կրկու զուս զնացի,
Առաջինն ու յեախնըն սցի,
Ուրէնց քարդ է քարի՝ վերայ:

Ձեռ. № 5954, Թերթ՝ 40ա—բ, ժամ. XVIII դ.

Ծանոթություն.— Զուգահեռ պոեմնաւոր երգիչ Բազեր Օզլի Ղազարն ստրիկ և տաղածագործի է 18-րդ դարում: Հորինել է պատմական, կենցաղային, սիրո և այլ թեմաներով բազմաթիվ երգեր: Նրա կյանքի և գործունեության մանրամասնությունները զեռ պարզում չեն:

Մեր Մատենադարանում պահպանվում են Բազեր Օզլու հետևյալ բանաստեղծությունները.

- ա) «Աստուտ, դու մեզ մին նաք արայ...»
- բ) «Ասիւ,—նազուս, դիլբար, չաւն բէղամալ էս...»
- գ) «Մարդիս ավալ բազարն տեսմ...»
- դ) «Աստուտս պիւրէի յուսով հաւատով...»
- ե) «Հայր և աղի, ինչի սուրբն ումբ եղավ...»

Առաջինն ինչպես նրա, նույնպես և մեր միջնադարյան պոեզիայի, ամենաարժեքավոր գործերից մեկն է: Արտեղ երգիչը բազմաթիվ է նաղիւր Շանի բարբարոսությունները, զիմ, զուրջ ասլով ինչպես հայ նույնպես և հրառ ու ազրբեջանցի ժողովուրդների կրած անտանելի տանջանքները:

Զնայած այս բանաստեղծության մասին, համարժեցները մեջբերումով, մեկ անգամ խոսվել է, բայց և այնպես բանաստեղծությունը մինչև օրս մնացել է մեր դրամատիկականների ուշադրությունից դուրս:

Երկրորդ կերպ լեզուբիւնակված է համանորար 1751 թվին, կամ դրանից մի քանի տարի առաջ (սլ. վաղ 1738-ից)՝ Հովսեփան և Հակոբ Ղազարների տաղարանի վերջում: Անպրիկ մնացած մի էջի վրա՝ Դու սիրս զեղեցիկ երգ է, որից առաջին անգամ

տեղեկանում ենք Բազեր Օզլու (Բազերի սրբոս) անվան հետ:

«Ասիւ,—ասայ, տեսնեմ՝ քոյ կարն իմ է.

Ասու.—Բազր Օզլի Ղազարն աչ, սիրունս:

Սրբազ բանաստեղծությունը հորինված է կենցաղային թեմայով և անի նաև արդ կենսապայտան տեղեկությունները Պարզվում է, որ Բազեր Օզլին ամուսնացել է երկու անգամ: Այս բանաստեղծություն մեջ նա զիպուկ պատկերներով և համեմատություններով գովում է իր տաղին կնոջը և գարգում երկրորդին:

Զերոսի բանաստեղծությունը հորինված է յուր ժամանակի վարդապետ Աստվածատուր Ֆահրապոտյու (Աղամյի մահանվածը)՝ մահվան առթիվ ունի ուշադրով խորաղիւր. «Ե վերա Աղանի Աստվածատուր վարդապետին ասացեալ ումնմն տնուսուն ք գրաց, սամիկ, զեղեցիկ յառնէ»:

Կարելի է ասել, որ այս բանաստեղծությունը հորինված է 1745—1750 թվերին: Դրանից մի քա-

ն Աստվածատուր Ֆահրապոտյուն մեկի է 1745 թվին հունվարի 17-ին Սահայն բանաստեղծությունը հենց այդ թվին չի հորինված, այլ հետո, որովհետեւ երգիչը խոսելով նրա հաջորդի մասին տալով

«Ինչպես ասացիր՝ Պողոս վարդապետն անէ».

Իսկ վերջինս նշանակվել է Ա. Ֆահրապոտյու փոխարեն միայն 1748 թվին (Մանրամասնությունները տես «Աղագրապատում» 2036, 298 է. և այլն): Ասով, Ֆահրապոտյուն հայանի էր որպես ուսուցիչ: Հրատարակելու նրա աշակերտներից մեկն է կրկի նաև բանաստեղծ Բազդասար Դալիլը:

«Ըստանալ մինչև Ստամբուլ մանթ ունիս...»
Դրում է Բազեր Օզլին՝ նրա մասին:

1 Ձեռագրում՝ գիտարինո:

2 Ձեռագրում՝ բարբն:

նի տարի տապ էլ հարկնված է հազիր Շահի գեմ
զըրված բանաստեղծութիւնները

Հիմզեազգ բանաստեղծութիւններ հարկնված է կրո-
նաբարբառական բովանդակութեամբ, բազմակերպ ըն-
դարձակ է: Այստեղ հիզիրնակի անուանը հիշատակ-
վում է աշուղն:

«Էն օրն դու Ռեփնայա, կալն դա՛ս՝

Բազիր Աղազին աղբւրման»:

Այս փոստի շնորհիվ ստացել անկասկած է դառ-
նում Բազիր Աղբւր անվան Ղազար՝ լինելը:

ԱՆՀԱՅՑ ՀԵՂԻՆԱԿ

* * *

Անձինք տեսն հազներգական,
Մատրագդաստ ասնէ դանազան,
Բարեւոյ՝ լուհալ՝ ուղիքին գինքիտան,
Ծուլքն՝ տեսեալ՝ հաշնայանք տան:
Բազմոց զղլուխն մեծացաւցեալ,
Ի գոտաւոր համեմատեալ,
Երթեալ կանգնին մօտ գրեալ,
Զկարեն կարգալ զՅաշնմամ ինդեալ:

Գլուխ ամանց է բազմամաղ,
Զերդ գլխատմեալ չօղկի նոխաղ,
Ի պաշտամանս երթեալ խիստ վաղ,
Ոչ շարեալան գիտէ՝ ու ոչ խաղ:
Դաս մի հիւսնէ դմազն տէս-պէս,
Թէ վարտաւոր եմ քան զարմարէս,
Զփորն լնու հաշն է խրէզ,
Զգիտէ կարգալ զՅաշն աշուղն:

Եւ ամն արկեալ չախալ գիւրե,
Զձեռն եւ զթին արկեր ներքե,
Զգիրքն դամէն կտէն թե՛, թե՛,
Երկու երեսն լինի սե:

Զանգակաձե շարեալ կոճակ,
Ի յաւանանէ փորն է գոտարկ,
Յարժամ մըտնան ի պատարաղ,
Յաշնմամ զօշէ քան զյաւանակ:
Է ամն ազեր մօտ եւ մօտի,
Ի ժամաակն տէ: Շղլուխ կու զաւիժ,
Պուտուկ մի հաշն փորոյն չրաւի,
Կոտուղ տանէ զպաշտաման գաւի:
Ըմպեն ումանք պէս-պէս զգինին,
Ի ժամաակն կու քընին,
Յակնալ չաւանս զպատարանին,
Նոցա բաժին հուր գեհնին:

Վերահիշալ բոլոր բանաստեղծութիւններն էլ
(բայց երկրորդից) պահում են հուշն ձեռագրում
(5954), որը զըրված է մէկ դարում եւ իրենից ներկա-
յացնում է տարբեր նյութերի մի խառնարկն ժո-
ղովածու: Դա պատկանել է հայկական առն ըն-
դարից ժամանակների, որը կարելի է ունեցել Պե-
տրքուրդի, Մոսկովայի, Ասորիստանի եւ այլ բազար-
ներին հետ: Այդ անձանքի վաճառականը զրի է առել,
այդ ձեռագրի մեջ, նաեւ ուստական ժող. առածներ,
երգեր եւ այլն:

Թողեալ են զկարգ արեղութեան,
Շալիկն խաչիկ մի եւ կանգան,
Զերեսն արեր են քան զլեռան
Եւ գիւրեանց կարգն հաշնայել տան:
Ժողովս մեծ հազնին մօտ սուֆ,
Զփորն շինեն համեմատ զաւի,
Դրոց կարգալն է քան զկար բաւի,
Զկարէ բաժնել զմիտէ զԱսուֆ:

Իսկ ամն ունի կարմիր գոտամալ,
Իրեւ զշերեւի է իւր զըզալ,
Յարժամ սկսնու թիւանեալ,
Ուրքն քան գուռ տանու զողալ:
Ըղկի սընքի ամանց կարմիր,
Բընաւ չաւէ զՄի նախանձիրք,
Զփորն լնու կաթնով սամիր,
Զկարէ կաղալ զՄի երկընչիրք:

Խանջարածե դանակ երկայն,
Ենդիշարոյ կերպի նըման,
Կտրեն զերայ աջոյ ճըտանն,
Զոր յԱսովթա սահմանեցան:
Ծովն ճըզեա կամ ի զընդան,
Վիզն կապեա իշու երկան,
Զարնես հաղար բիր նըմայ գան,
Զկարէ տեսլ զՅաշնութեան:

Կարմրագոյն հազնէ կօշիկ,
Զմարտան տանդրէ, լինի քօշիկ,
Զփորն լնու սպիտակ լօշիկ,
Ի գիրք կարգալն է կար բուշիկ:
Հազիր սպիտակ շաղիք բեհեղ,
Ունի բազում ոչխար եւ եղ,
Բարութն հաղար եւ ոչ է հեղ,
Զգիտէ տեսլ զՕրհնեմք զքեղ:

¹ «Աղագ»-ը՝ «Ղազար» անվան անգլիական դարձա-
ծական ձևն է:

² Բազիր Աղբւր մի երգն էլ տես Գ. Թարգմարյան
հայ աշուղները 11:

Ձեռաց մատնիկն է ձայլ արծաթ,
Ինքն չարժէ կողով մի յարդ,
Եւ թէ ասեա, թայս օր չարաթն,
Դոյնն լինի քան զսե երկաթ:
Ղամբար մտաց ոմանց շիջեալ,
Ջմակացաթիւն գրաց թողեալ,
Արաւստ մարմնայ են բառացեալ,
Յաւքայտիկան երկնից գրկեալ
Ճիւղաբար եղեալ ոմանք,
Բնակին ի դեզ, թողեալ գլխնք,
Ջկարդիկն իւրեանց տան բամբասանք,
Երթան նոքա ի չար տանջանք:
Մըսին հազնին աւա և գեղին,
Շրջին հրդարա ի մէջ գեղին,
Ջձեան անցուցին վերայ բեղին,
Յիշունց շահին իւր սրհնդկին:
Յուսքն պաճուճ մօտ ծիրանին,
Չգիտէ տակ նա գտերանիւն,
Ջձեան զնէ զէմ բերանին,
Ջթիկունքն առ սեան գերանին:
Նաե թողեալ ամն գիւր մայր,
Քայր և մայրգիւր բանէ օտար,
Սուրբ կանոնադիրքն կաշէ վառթար,
Եւ անթէ գնա չարաչար:
Շատանց թողեալ գիւր հալալ կին,
Երթեալ պղծէ գայլ անկողին,
Այնք կայծականց վերայ ներնին,
Անքուն որդանցքն կեր լինին:
Ոմն օտացեալ է երիւար
Եւ կու, պաշտէ գնա անդադար,
Երաւի վերայ գոսդարար:
Նարա տեղին է չար խաւար:
Չասեն եթէ տէքըն տերանց,
Այն սր նըստերն յաթա փառաց,
Ի յաւանակ կզե նըստած,
Նայնդեա լինել մեզ քարաղեաց:
Պաշտեն ոմանք ըզյսրտալայն,
Շինեն զմարմինս բաժազ որդան,
Նոքա գընան ի հաւր գեհեան,
Ըստ սրինակի չար մեծատան:

Ջընար աւեալ են և ամբար,
Մառցեալ պէս-պէս պէն և սար,
Նոցա երեսն լինի մար,
Երթեալ տանջին ի յանշէջ հար:
Թամկացն ևս տաց գերես իմ կախ,
Նոցա լինիմ միշտ զօրացող,
Յորժամ ժողով լինի 'ւ ամբար,
Նոքա լինին մեզ խրատող:
Սպիտակ մորուս ու քան զկոճ
Դեռ կու խօսին անվաշելաչ,
Յար-յանաղազ ցանկան կընաշ,
Երթեալ շահն քան զկեռազ:
Վարդապետաց հայրքն կընաւ,
Սիրեն զգինին 'ւ առեն զխրքաւ,
Արծաթաւէր են և ժըլաւ,
Բնաւ չկամին տնտուլ դադարաւ:
Տիրանք, զգլմամբ դառնամք չարեաց,
Մինչ ժամանակ պոյ ի ձեռաց,
Տուայաւելով Պօղոս զոչեաց:
Մի իւ իւրք փառա տայք մեզայ:
Բամքն սրք ունոգք են աչո չարեաց,
Էին անդարձ յայն յամառած,
Թէ անմարմին, թէ մարմնադած,
Պէս-պէս տանջեաց գնաւաւ ատաւած:
Յամամբ զղեն յերկնից ձգեաց,
Ջկային եօթնիւք պատաճառեաց,
Ջպոտիկան համայն չրառաղեաց,
Յաշտարակին զկզուս խառնեաց:
Դ իւր ատեցողքն հրով-կիզեաց —
Եւ զՓարաւոն չարեօք պատժեաց,
Մարեկ երկրէն զՔանան խլեաց,
Եւ զԲարաշէլ ի նմա տընկեաց:
Փառք տառածոյ տաւք ի բարձանց,
Ջի ի մէնջ հանցէ դաբա քարացած,
Աստ փրկեցեցէ ի փորձանց,
Անդէն ասնէ ժառանգ փառաց:
Քանդի չաւէք մեզ խե մալած,
Թէ գինչ ասնէ զգնաւ չար մարդեաց,
Հագուով սրբով Միքայ տապ,
Թէ զգնաւ սրաին կրից յաւելած:

Յաւմարտըն. — Սոյն բանաստեղծութիւնը կա հետեւյալ ձեռագրերում (ամենուր՝ անխորադիր)

1. № 1424, 3ա ծր. 1620 (տողը որպէս գրչա-
փորձ՝ բայց էլի XVII դարի գրչութիւնը. վերջը
թիւրի. կա՝ Ա—Ծ):

2. № 2202, 264ա—265բ. 1624 (կան միայն
Ա—Զ-րդ տները):

3. № 1, 121ա—122ա. 1632—33 (վերջը թերեւ
չկան Ճ—Ք-րդ տները):

4. № 4618, 161ա—161բ և 168 ա, XVII դ. (1րիվ):

5. № 7703, 60ա—63բ, ԺԵ. (1րիվ):

6. № 5387, 13բ—16ա, XVII դ. (8 տող):

Ջողադրութիւն համար հիմնականում օգտագոր-
ծեցինք №№ 4618 և 7703 ձեռագրերը: Այդտեղ աչքի

ընկենոյ տարբերութիւններ չկային: Եզած փոքրիկ տարբերութիւններն էլ նկատելի տոպոսը բնախիւր բնութեցվածքները: Հեղինակն ահա այս է (համարաբար ժՁ—ԺԷ դար):

ՅՅ 1424, 2292 և 1 ձեռագրերի մէջ այլ ձև ունեն հետևյալ տեղերը.

«Ըմպեն սմանք զուարթ զգինին,
Ի ժամտեզն հասեալ քնին,
Ի դարչ հասոյն տեզն ալին,
Արպէս Բէլա մոզն լինին
Թմբուկ սիրեն և լուս. չօգուր,
Սպասողին սրլին և սուր.

Ջերեա հողւոյն տանին զերդ մուր,
Նոքա կերթան ի յանդէջ հուր...
Ի յաւանել սմանք են փուշ,
Բայց յերախանս անգանին զուճ,
Պաննէն քղհաշն և զեղին պուճ,
Քան զիշոյ գլուխ չինեն քրդուճ:
ՅՅ 2292 և 1-ում մի թիչ այլ ձև ունի նաև հետևյալ տեղերը.

«Ջեռաց մատնին ոսկի 'ւ արծաթ,
Ինքն նմանի հովիւ նեկաթ.
Թ' տաւա՝ տալեթաթ, այս ի՞նչ չարաթ,
Շառազանի իրրի զերկաթ:

ԱՆՀԱՅՏ ՀԵՂԻՆԱԿ

Առաջնորդք, զուք խանդարիչք,¹
Արք տեսախու կեղծաւորիք,
Դուք իմաստանց էք զայթակղիչք
Եւ անմտաց էք կողոպտիչք,
Օրինացն էք զուք քաղաքիչք,
Փոքովրդաց էք մուրբիչք,
Իրաւանց էք զուք թիւրբիչք,
Արծաթասէրք և կապաւորիչք,
Աշխարհաց էք աւերիչք,
Հողւոյ մարդիկան էք խաւարիչք,
Քանասարի նըման գայից
Եւ թիւնաւորք՝ նըման օձից,
Կերպարանեալ իրբե զգից,
Այնպէս պաշտիք ի համայնից.
Դուք բերան տեսաքն կու կոչիք,
Յոփ բերանով կատակ խօսիք:
Զպարմութիւնն հարկիւ կուզեն,
Քան զփոխառու կու պանծնեն,
Ըստ իւրեանց կամայն թէ ոչ տանեն,
Աշխարհավար կու հայնոյնն
Լսողք նոցին կու ձանձրանան
Ի ի հաւատաց կու թերանան,
Յարժամ նըստին ի գառատառան,
Քինտիւրնգիր լինին մարդկան:
Արպէս ըզմեծ մարմնոյ իշխան,
Սպաննեալ կու տան հրաման,
Վասն փառացն իւրեանց համայն,
Թող կորընչին սրղիք մարդկան:
Ասին ըզփայն տերունական,
Արք սիրեցին զփառք մարդկան,
Զի ոչ խորհին զանկ առեանն,
Այլ կու ջանան զհաճոյս մարդկան:

Անցին գրաման տեսան արարչին,
Հողաթափ յօտն, զուղ ի ձեռին,
Եւ ոչ բանալ ողորնձ ի զօտին
Եւ կամ երկու հանդերձս ունեն:
Վաճառականք լինին բանին,
Սուրբ մարգարտին այն զիւրաղին.
Սուտ պատճառաւ փող հաւաքին
Եւ փոփկացեալք՝ նովաւ պըճնին:
Ընդ բազմանալն մամոնային
Յոյժ կուրանան հողով ի նմին,
Այն անթծեալ ժանկահարեւն
Զինչ կամենան՝ զայն կու զործին:
Յորժամ յերկրէ յերկիր շրջին,
Զանուան և զձեն կու փոխին,
Հեթանոսաց անուամբ կոչին
Եւ հաւատալ կու կորընչին:
Հեծեալ ի ձի, նիզակ ձեռին,
Վանան ի յուս, սուր ընդ մէջին,
Այսպէս է կարդ կրօնաւորին
Եւ կամ հրաման տեսան արարչին:
Ասեան զանուն վարդապետին
Եւ ըզպատուէր ձեռնազրօղին,
Բանալ ըզխաշ տեսան ի յուսին,
Ար զշարչարանքն զուշակին:
Մոռանան զտօն գառատառանին
Եւ գհամար տալն յատենին,
Ի յաշն իւրեանց զերան աւին,
Ըզլիւղ եղբարցն հանել տան:
Մէջ միամիտ մօղովրդին
Օրինապա՛ն կու երկին
Եւ վարդապետ կերպարանին,
Գերառաքման անուամբ պարծին:
Ծանր բեւին մարդկան գընին,
Ինքեանք մտաւմբ իսկ ոչ մերձին,

¹ Զեռարում՝ հանդարիչք:

Օրինագիր քարոզ լինին
 Եւ լսելիք միայն բանինս
 Գողանան զմիտս պարզամտին
 Եւ տմբոխ կայ յիւրեանց սրբոխն,
 Յանգիմանչաց՝ զործոց նոցին՝
 Թըղթնով իւրեանց նըշտակինս
 Այն խղճովի ժողովրդին
 Յայժ զարհուլին ի զբոյ նոցին,
 Յալով մարդիկ միջնորդ լինին,
 Անհուն կոշտաս եւ արձակինս
 Մայրս եւ հղբայրս եւ քայրս բանին,
 Կեղծիւք խօսին միշտ քնդ նոսին,
 Ուտեն՝ Եւ ըմպեն, այլ եւ զեխին,
 Մինչ յանդիման խալառառակին
 Նոր վարդապետք եղեն այժմոյս,
 Որք խիստ սիրեն զփառս կենցաղոյս,
 Ոչ են կըրթիալ ի վարս սուրբոս,
 Այլ լսել անուամբ են զեռարոյս:
 Զի անհրահանք են վարժեցեալ
 Եւ ոչ ուսմամբ միշտ նսխացեալ:

Դամոքրատէ.— Մույն ձեռագրում տառնձին բաժին են կողմում այս եւ նման մի բանի ուրիշ սուր քննադատող բանաստեղծութիւնները, զրանք են.

- 1) «Անձինք առեմ հաղնիւրգական» (Տես սրանից առաջ տպւածը):
- 2) «Դարձեալ մառունք այլ զանազան» (չենք տպոււմ):
- 3) «Ով հղբարք խոհեմաղոյն» (Վասն թութունի վաղուց տպւած է):

ՀԱԿՈՒ ՍԱՅՅԻ

ՎԱՍՆ ՊԱՆԱՐԱԿԵԼՈՅ ՕՐԻՆԱԶԱՆՅԻՅՆ

Ձախանջըդ բաց, զբանս լսէ
 Եւ ի միտ առ, ի թուղթ գրէ,
 Թէ ինչ հղու ի Հայոց մեծէ.
 Այ Հայոց ազգ, հայրիք սէնի:
 Դաւթառաւուն կատարեցաւ,
 Ծըշմարտութիւնն նուազեցաւ,
 Սուտ եւ եւալանն առաջ քնկաւ.
 Այ խաբեբայ, հայրիք սէնի:
 Կիտոց գաշինքն ջրեցան,
 Բազումք ուխտին վերայ չկեցան,
 Այլ ձեռագիրն սուտ եղան,
 Այ սուրբ երգում, հայրիք սէնի:

Այլ զպատմութիւնքն քարոզեալ
 Եւ զմիտմտոն զարմացուցեալ
 Երկու՝ Եւ երեք քարոզ ուսեալ,
 Աստուածաբան զինքեանս կարծեալ,
 Հոյարս բնութեամբ յայժ փըքացեալ,
 Գիտեն թէ յօդս են բարձրացեալ
 Ունին զձե մեծ բարունից
 Այս խաւարար սուտ արեղից,
 Ասաջնարդաց անուն վեհից
 Հետի է ի նոցանց՝ երկիրս՝ երկնից:
 Զի մեր Հայոց ազգս Արամից
 Ոչ եմք ընտրող նոցին լանից,
 Այլ եմք նըման մեր անտանից,
 Ամօթ կըրեմք ի ճըշմարտիցն:
 Զի չեն թողեալ ըզհայրենին,
 Այլ են սրդիք շինականին,
 Ի մեծութիւն երբ հասանին,
 Ոչ ոք չկարէ խօսել քնդ նոսին:

Ձեռ. № 7703, թերթ՝ 73ա—73բ,
 ժամանակ՝ XVII դ.

1) «Ձախանջը բաց, զբանս լսէ» (տես Հակոբ Մանգի):
 5) «Դարաւոր ժողովրդոց պարս եւ գրեւ» (չենք տպոււմ):

6) «Ասաջնարդ, զուք խոհեմաղոյն» (տես նաեւ է):
 7) «Բանք ի Զրիկ գրողն» Աստուած արդար» (վաղուց տպւած) եւ այլն:

Որոշ տառնձեռագրութիւններով 1, 5 եւ 6-րդ բանաստեղծութիւնները հիշեցնում են իրար, երեքն էլ անունիմ են երեւի մի հեղինակի զործ:

Այս բանաստեղծութիւնն այլ օրինակ չգիտենք:

Պատրիարքներն իրար անկան,
 Քառն բիւր եղե պարաքն ի լման,
 Վէճն ու կռիվքն մաշեցան.
 Այ սուրբ աթոռ, հայրիք սէնի:
 Այն անիրաւ նուիրակնուն՝
 Տաճիկի քրախտով ձի կու հեծնուեն,
 Եւ արժանեքն ամէնն զէտ օսմանցուն.
 Այ սուրբ մեծոն, հայրիք սէնի:
 Վարդապետքն այլ քարոզող չեն,
 Ժողովրդեան կաշառք խնդրեն,
 Այն սր չտա՝ կու հալածեն.
 Այ դուս ու քարոզ, հայրիք սէնի:

Առաջնորդներն կանոնք չի բռնեն,
 Կաշառքի համար կանոնք ծրուեն,
 Ձեռնադրածին հարցում չառնեն.
 Այ աստիճան, հայրի՜ք սէնի:
 Սեպուխքն թէ կամիս՝ անս,
 Ջոմանց զգործն լաւ՝ թէ չըլտն,
 Ամենեցուն թէ մէկն եմ ես.
 Այ սուրբ վեղար, հայրի՜ք սէնի:
 Իրիցաներ ամանք որ կան,
 Լիբր և անգութ՝ և անբարտաւան,
 Պատարաղեն՝ և են անարժան.
 Այ սուրբ խորհուրդ, հայրի՜ք սէնի:
 Ներսիսիանք ամէն թերի,
 Լի են չարաւք, չաւին բարի,
 Օրէնքն նոցա ձեռքն գերի.
 Այ սուրբ կանոնք, հայրի՜ք սէնի:
 Սարկուսդներն կամիս՝ լո՛ւ,
 Շատք՝ իւրեանց զործոց վրայ չէ,

Ջեկեղեցին մոտացեալ է.

Այ սուրբ աստիճան, հայրի՜ք սէնի:
 Ռաիզ՝ և իշխանք ամանք լաւ չեն,
 Ըզկաշառքն արժապան կաշեն,
 Չուօղին բոխտան դնեն.
 Այ հարամխօսք՝, հայրի՜ք սիդի:
 Կէսք ժողովարդք դաշթակղեցան,
 Եւ ալլք՝ դաւթէնարն մոտացան,
 Շատք՝ ըզնաւաւորն ուրաջան.
 Սուրբ աւագան, հայրի՜ք սէնի:
 Աֆիսն կնուեն, թաթուն խմեն
 Եւ դադ ու հացն ապականեն,
 Ոչ կու մախեն, ոչ կամաչեն.
 Ութանմաղլար, հայրի՜ք սիդի:
 Ջամէնն տար, գընդ էր թողիլ,
 Ջալլքն ի բաց թող՝ և ի քեղ փակիլ,
 Սըսցի Յակոբ, ի քնոյ զարթիլ,
 Ե՛ս մեղաւոր, հայրի՜ք սէնի:

Ծանոթարկում.— Սույն բանաստեղծութիւնը գտնվում է № 41 ձեռագրի 156բ—157բ թերթերում (XVII դ.) և № 8482 ձեռագրի 1բ—2ա թերթերում (1664 թ.): Տպագրելիս ի նկատի ունեցանք այդ երկու օրինակի լավագույն ընթերցումները: Պիտի նշել, որ տարբերություններ չառ քիչ էին:

№ 7703 ձեռագրում սույն բանաստեղծության մի այլ վարիանտը վերագրված է ամե Գրեգորի: Հիմնականում տարբերություններ չկան, սակայն Գրեգորին վերագրվածի մեջ կա մի տուն (նախա-վերջին տուն), որը բացակայում է սույնի մեջ և վերջին տան մեջ հեղինակի անունը այլ է: Եւ ահա այդ 2 աները.

Շատ ցեղ ու ցեղ զեղեր անուն
 Եւ թաթունով դայն պատրաստեն,
 Ապա առեալ ի բիմա ըտրչեն.
 Ով անամօթ, հայրի՜ք սէնի:

Ջամէնն տաիլ, գընդ թողիլ,
 Ջալլքն ի բաց թող՝ և ի քեղ հայիլ,
 Նիրհեալ Գրեգոր, ի քեղ զարթիլ,
 Լի ես մեղօք, հայրի՜ք սէնի:

Հակոբ Սեփյա մի բանաստեղծություն առաջին անգամ ապագրել է Կ. Կոստանյանը (Ի. պրակ 9—11): «Յուդակ Հայրենի Ձեռագրաց Հայեպիս»-ի 25-րդ էջում կարգում ենք. «Տաղ ազնիւ. Յակոբ վարդապետէ ի վեայ Բաղաթիւն Բուլանդիոյ և է տունըն Վարանձիլ Ներկիւս»-ին, որի սկիզբն է.

Այս խաղ չափարան Յակոբայ լեզու է,
 Տա՛ւ. Ալէք խօսի, քալիս Կոստանդիւնէ,
 Տաղ ճայիսկան մտա խօսիլն է..

Սույն ցուցակի 62 էջում կա «Այ անգլիս ցուտա»-ի մի այլ օրինակ, որը գրված է իր կնոջ մահվան կապակցությամբ: Այդ երգի այլ օրինակները կան նաև մեր Մատենադարանում: Բացի գրանից, մեր

Մատենադարանում կան Հակ. Սեփյա նաև երկուս ուրիշ (անտիպ) բանաստեղծությունները.

ա) Այս տաղ դուռական բեր Ակար լիզուն,
 Տեալ ներքէ՛ր՝ տեսիլ նախ Դարասուն..

(3411, 179, XVII դ.):

Նկարագրում է Դարասուն ամանի՝ իր տան-բով, չուկաներով, ծառերով, եկեղեցիներով, կա-մուրջով, թաշուններով և այլն:

բ) Յայտնում բանից բոց լուսաւոր:

Անէկ զարդայրն մտաւոր..

(3107, 137բ—139ա, XVII դ.):

Գրված է տկրտախիթով («Յակոբ վարդապետ Սրբոյ, խնդրէ Յոնան էւլլ»): Այս բանաստեղծու-թյան մեջ ցույց է տրվում, թէ որ չարսկանն նվ է հորինել:

Հակոբ Սեփյա կենսագրության մասին ամփոփ տվյալներ չկան: Կ. Կոստանյանի ազգած երգում, այդ երգի հարկման ժամանակի մասին, ինքը, Հ. Սեփյան գրել է «Ձեռնիկ»-ի միջին. Կ. Կոստանյանն այդ թիվը համարում է 1685. Հաշվի մեջ առնելով միայն «Ձեռնիկ» տարեթիվը, գուրա թողնելով «Ինկ» տարեթիվը:

«Յայտնում բանից ինչ լուսաւոր» բանաստեղծու-թյան մեջ կարգում ենք.

«Յուցանէ դայս թիւ Թորգումայ.

Աս աղ չինէ բանակ սորայն.

Մենք դուրս ենք թողնում «չրիկ» բառը. թվա-կան ընդունելով միայն «Ան տպութ»՝ 1692+551=1643: Նախորդ «Ձեռնիկ»-ից էլ պիտի, այս օրի-նակի հիման վրա, վերջինի միայն «Ձեռն»-ը (1685+551=1636):

¹ Նաև՝ հարամխօսք:

² Ներքէր. ներքէր=ինչեր:

«Այս սաղ զուսակամ բեր Ակօր լեզու» երգի մեջ
թվականն է «Վարաքարու կապ քրվակամ Հայուն»
ուր «Վարաքարու» բառը պիտի լինի «Վարաքարա»
ըստ որի կտառանք $90 + 1 + 1000 + 1 + 2 + 1 + 2 + 1 =$
 $= 1642$ ։

Տաշյանի ցուցակում (էջ 791) կա սողադրության
ներկայացման «Չակամզիկ րաւ» բանաստեղծության
մէջ ալ որինակի նշումը, որի վերջին տողերը մի
քիչ այլ են.

Չամէն աւեր, գրեզ յէ՛ր թողիլ,
Չայլը ի բաց թող 'ւ ի բեզ փակիլ.
Թիւ Ան, եղև, ի քնոյ զարթիլ,
Այ եղկելի, հայ(ի քի սէնի):
Եղբարք, լսեցէք, զամէն տեսայ,

Յակօր սեռորս ստեղ զարմացայ ե ոյլնա:

Այս տողերի համաձայն, հորինման թվականն է
ՂԱ. (91), որը պիտի բնգունել $1091 + 551 = 1642$ ։
Այսպիսով ունենում ենք եւ մի տարեթիւ՝ Հակ-
Սեպու մասին, որը միամասնական մեր տաղադրու-
թյան ներկայացրած բանաստեղծության հորինման
թվականն է։

Հայեպի ձեռագրաց ցուցակի համաձայն եթե բն-
գունենք, որ «Այ անգիմ զոհաւ»-ը հորինված է բա-
նաստեղծի կնոջ մահվան առնչութիւնով, ապա կտառ-
անք, որ 1636 թվին նա տրդեն ամուսնացած էր
և զրկված կնոջից, Դրա հիման վրա կարելի է պըն-
գել, որ Հ. Սեպին ծնվել էր մոտավորապէս
1600-ական թվերին, և 1636 թվին զանգում էր իր
հայրենիքում (Սիր)։ Իր հայրենիքումն է գտնվել

նաև «Յայնեումն քանից քոյ յուսաւոր» բանաստեղ-
ծությանը հորինելիս (1643 թվին)։ Այդ բանաստեղ-
ծության մեջ կարգում ենք.

«Էյ, Տէր Գրիգոր, ես քեզ մեղայ,
Առջև ծերայդ ես հոխացայ,
Յուսի հանի գրան տանքն Սրտայ,
Ան առ Շմարան կաթողիկոսայ,
Յուսանէ զայն թիւ Թորգոմայ,
Ան ազ շինէ քանակ տրտայ,
Նայեմքերի թոյ մէ Հոռոմայ,
Տաղս ի Սրտայ Ձէյթան կուգայ»։

Այդ թվից մի տարի տալ է (1642) հորինված
տաղադրվող բանաստեղծությանը։ Ուստի զա ես
հորինված է Ստու մ. և տեսել է իր նկարագրած
«կարգ ու կանոնը»։

Այնուհետև Հակօր Սեպին տեղափոխվում է
Ղրիմ (Ղարաու. ամանը), ուր և գրել է Ղարաույի
ղովքը («Այս սաղ զուսակամ բեր Ակօր լեզու»):

«Այս խաղ չափարան Յակօրայ լեզու» երգը՝
Պոսի մասին՝ նույնպէս գրել է Ղարաույում (կամ
Ղարաույից որեւէ տեղիւ) Պոսիս զնացած օրերին)։
Դա երևում է «է սաւն Ղարաւնիկ Ներկիզ»-ին ծա-
նոթությանից, որը Ղրիմահայ հայտնի բանաստեղծ
Խապէկի (Խաչատուր, նաև նկարել ու գրել, 1610—
— 1686) մի բանաստեղծության սկիզբն է։

Տաշյանն իր ցուցակում Հ. Սեպուն է վերա-
գրում մի այլ բանաստեղծության եւ՝ Երուսողեմի
մասին, որը մեզ համանակաւ չի թվում։

Ն Ա Ջ Ա Ր Ե Թ

ՏԱՂ Ի ՎԵՐԱՅ ԲԼԲՈՒԼԻ

Երկու բլրու թողին միչումն խօսէին,
խօսէին,

Ձի գիպացի, թէ քն էր [մւմ] համարին,
համարին,

Քա[ղ]ցր ձայնիւ [մէկ] — մէկու հետ խօսէին,
խօսէին,

Անոշ թվեալ իմ բերանիս համարին,
համարին,

Ասաչ Նւան, որ ստեղծեց Աթամայ,
Աթամայ,

Չոր թշնամին իւրեան զանն էր Աթամայ,
Աթամայ,

Մեք այն մեղի համին հայրին համարին,
համարին,

Վարար կեա էր, որ բերէին ասելով,
ասելով,

Դարզն շատ է, չի քաշիլ, հայ, ասելով,
ասելով,

Բշխան մարդիք այս բանքեր համ արին,
համ արին,

Թուրն քաշեաց, սասանեաց զիս խաղար[ին]
խաղար[ին],

Սօքաթ արին, վարս արին, խոնդ արին,
խոնդ արին,

Եարմար, աստուած, նոքայ ինչի՞ համարին,
համարին:

Շօշափ բերին միտն տերին Նազարին,
Նազարին,

Քոյ հարաթէս ծառայ աչքդ Նազարին,
Նազարին,

Արտասունքն համ ջուր եղև, համ՝ արին,
համ՝ արին:

Ձեռ. N 1263, Թերթ՝ 1ա,
ժամանակ՝ XVII—XVIII դդ.

Ծանոթ. — Գրված է ձեռագրի զատարի մնացած
թերթին՝ խաղը գրչութեամբ։ Տաղի անմիջական
չարանակութեանն է. «Ես անարժան Տէր Նազարեքս
գրեցի Եօր Շահանքիմ համար։ Գիրս մնայ, ձեռս կնայ։
Ինչպես երևում է, Նազարեթի այս երգը գրված է
ոչ միայն բույր Շահանքի համար, այլ և նրա բն-

բանից: Ազատ անկախությանը նվիրված է, որ իշխան մարզից բայց Եսեանին ծանր վշտի մեջ են պցել՝ նրան վարկարկելով, սակայն թի ինչու, ինքն էլ չգիտե:

«Մարտը սասուած, ճոխ ինչի՞ համարին, համարին»:

Ըստ էության այս երգը միջնագրարան մի գեղջակ աղջկա բողոք է լիախաթան բոլոր սահմաններն անցած թշխան մարդկանցը դեմ:

Նման այլ երգ չգիտենք:

Այսպիսի նախաբանի ու վերջին էլ ձևում է անորոշ: Մեր Մատենադարանի № 7707 ձեռագրում (ընդօրինակված 1611—1614 թվերին) կա մի բանաստեղծություն, որի վերջում հեղինակը հիշվում է որպես Առաջ Նազար Կասեցի: Թվ. № 1495 ձեռագրի 149ր թերթում գտնվող ստանալների հեղինակն է սօմ Նազարէր:

Նման նախաբան է այս երգերի մեջ հիշվածը, գծված է ասել:

Տ Ա Ղ Կ Ռ Ը Ն Կ Ի

[Ժ ո ղ ո Վ Բ Յ Ա Կ Ա Ն]

Կանչէ, կրտսնի, կանչէ, ձայնիկդ ի հողիս,
Խիստ դանաղան քաղցրիկ ձայնիկ մի ունիս,
Աչուսն յառաջ երթաս դարձան տեախս,
Թըխտիկ մի գրեմ, տամ՝ իմ տանն տանիս:

Կանչէ, տուսնում, կանչէ, դու քաղցրածայնես,
Ձայնքն կուգայ հեռուստ, դու տննըման ես,
Բազում ե խիստ ի վեր բարձրադընայ ես,
Ազաչեմ յիմ տանէն խորաբ մի բերիս:

Կանչէ, տուսնում, ձայնէ, իմ հողւոյ հողիս,
Երթաս, բարով դառնաս, մուրառիս դու
Հառնիս,

Հարիսդաթիւն անկայ, արտում է գերիս,
Թիթիկ մի յիմ տանէն բեր, միթիթընէ գիտ:

Կանչէ, կրտսնի, կանչէ, արտով սերելի[ս],
Դիտեմ, որ բարձր կերթաս, յամէն տեղ
Հայիս,

Ձաչեղ համբուրեմ՝ զիմ տանն տեախս,
Որ է անդադար ի մէջ իմ արտիս:

Դանգուս տանեմ քեզ, թուչնէ դալելի,
Հարիսդաթիւն անկայ սգորմ ա լալի,
Ոչ աղքատիւն տես կայ ես ս յ սերելի,
Սրաիկս է դառնացիւր, աչեքս է լալի:

Դնայ, կրտսնի, գընայ, տէր ընդ քեզ լիցի,
Պահէ ըզքեզ անխորձ ի յարդոց-յարդի,
Ես եմ դարիս անկեալ ի յօտար երկրի,
Տէքն նախից առնէ գմեր տեղքն մեղի:

Ձեռ. № 3339, թերթ՝ 274ա—274բ,
ժամանակ՝ XVII դ.

Նամարութում. — Այս երգը, որքան գիտենք, անտիպ է: Կան սույնի աղագիր մի քանի փոքրանք վարկանանք, մեծ մասամբ որպէս բանաստեղծ:

ա) Կանչէ, կրտսնի, կանչէ, ձեռք քաղի է,
Խորս կորուցիւր, հալս եաման է:

Կրտսնի, եղած տեղ չայի չիման է:

Աչխորհր արեղակ, ինձի տաման է:

բ) Կանչէ, կրտսնի, կանչէ, քանի՞ դարաս է:

Հարիսդերի սիրտը դառնոց-գունդ արտն է:

Քու եղած տեղ չայի չիման է:

Աչխորհր արեղակ, ինձի տաման է:

գ) Կանչէ, կրտսնի, կանչէ, բարձր արտիւ է:

Դնացիւր եմ դարիս երկրի վարեմ մեանելէն:

Մի լա, մայրիկ, մի լա, ես դարիս տեղ եմ:

Վախանիս հողի չիմն ես կարացիւր եմ:

(Ե. Լարսյան, «Ջափարի բարձրանք»

1892 թ. էջ 21 և 34—35):

Որոշ փոքրանքներ էլ կան Մ. Արեղանի «Փոքր-Վրդուկան Խաղիւս»-ում (Տեա 753, 759, 765, 1052):

Դրանք բայցին էլ ժողովրդական ձայնում ունեն ե հիմնականում նվիրված են պանդխտության թեմային: Չնայած դրանք գրի են առնված XIX դարում, բայց մեր ներկայացրած երգը պայք է տալիս, որ գեա XVIII դարում շատ է տարածված եղել այդ մտորվը: Որի հիման վրա ստեղծվել է ներկայացվող բանաստեղծությունը:

Համայնարար այդ երգն էլ հանրահայտ «Կրտսնի»-ի (Կրտսնի, արտի կուգուս) հետ ծնվել է նույն տարիներին: Արեղանի էլ ամենահին օրինակները գտնվում են XVIII դարի ձեռագրերում:

Հ Ո Վ Ս Ե Փ

ՏԱՂ ԿԱՐՈՏԻ ԽՐՏԻ

Յերփ կու շարժի սրտիս սէրն իմ սիրելեաց,
 Գեղնու աշն ի գլխոյս եւ աշգիւրոյս՝ լաց,
 Խառն արբւն կու թափի յետ իմ արտառնաց:
 Կարօտ եմ, կարօտ եմ, կարօտ՝ սիրելեաց,
 Կարօտ՝ ազգականի եւ բարեկամաց:

Որչափ ուրախ չըջիմ՝ պանաուխտ եմ առնիս
 Եւ կամ ի մէջ ցաւաց, ոչ դոյ ընդանիս,
 Միտք իմ ամենայն ժամ՝ ի օթեանիս:
 Կարօտ եմ, կարօտ եմ, կարօտ՝ սիրելեաց,
 Կարօտ՝ ազգականի եւ բարեկամաց:

Վայրիաբար անցաւ կեանքս իմ աշխարի,
 Բարեաց դարձոցն հեռի, մօտ եղաւ շարի,
 Եղբարց կարօտ փառքի երկրիս օտարի:
 Կարօտ եմ, կարօտ եմ, կարօտ՝ սիրելեաց,
 Կարօտ՝ ազգականի եւ բարեկամաց:

Սիրայն ծնողացս իմ ցաւք բազում յանձն
 ապի,
 Հուր եղև քովանդակ, մտքմինս կու վառի,
 Միտք իմ խաւար, յեղատ ալ ոչ բարբառի:
 Կարօտ եմ, կարօտ եմ, կարօտ՝ սիրելեաց,
 Կարօտ՝ ազգականի եւ բարեկամաց:

ԲԵՐՈՒՆԱԿ

ՏԱՂ ԱՆՈՒՇ

Առաւօտան հուն իօտի,
 Զբուցէ, պղպուլ, դբուցէ:
 Ես ալ քեզի բան մի ապի,
 Զբուցէ, պղպուլ, դբուցէ:
 Ինձի եկեր կարկուտ ու բուք,
 Քս տերաջն՝ մէկ մէկ, իմն՝ երկուք:
 Աշունն կու մանկս ի սուք,
 Զբուցէ, պղպուլ, դբուցէ:
 Հաֆիլ կու տանուս գնդիս,
 Վերանայ գնդիս,
 Հեղեղն է տարիս քղալիս,
 Զբուցէ, պղպուլ, դբուցէ:
 Վարդն տեսեալ կու ծախի,
 Կատկամ թէ մէկն կու կախի,
 Աշունն կու ձայնը փախի,
 Զբուցէ, պղպուլ, դբուցէ:
 Վարդն թոռամեր եւ գնացեր,
 Պըլպուլն զի տերն իմացեր,
 Քեզի չոր փաշն է փառքեր,
 Զբուցէ, պղպուլ, դբուցէ:

է՛, ինձ միշտ զայն տեսի ի անցաւորիս,
 Լիճք եւ տարքս ունայն է մեղաւորիս,
 Հեռի եմ ծանօթից եւ մերձաւորիս,
 Կարօտ եմ, կարօտ եմ, կարօտ՝ սիրելեաց,
 Կարօտ՝ ազգականի եւ բարեկամաց:

Փակեալ եմ ես պատն դրանն հօր իմոյ,
 Միշտ խոցատում սիրտս իմ գաւթի մօր իմոյ,
 Փափակն քաւրոյս աւնեմ եւ եղբօր իմոյ,
 Կարօտ եմ, կարօտ եմ, կարօտ՝ սիրելեաց,
 Կարօտ՝ ազգականի եւ բարեկամաց:

Զեռ. № 3954, թերթ՝ 16ր.—16ր,
 Ժամանակ՝ XVIII դ.

Ծանոթություն.—Հեղինակի անունն այս երգում
 պահպանված է անաղյուս տառերով: Նույն ձևա-
 գրի հաջորդ էջում կա սերս մի երգ սրի մեջ
 նույնիս անաղյուս տառերով հղված է նույն
 անունը (սեմիոնովս):

Ընդգծված բառերը ձեռագրում զբաղված են այս-
 պես (զբաղված ենք ըստ հերթականության), լրացաւ,
 տարածվացաւ, ազգականիս, մեկն, լրացաւ,
 անցաւորս, անցանք, անցաւորիս, քաւրոյս:

Ես ի Պաղատա եմ, գու ի Միս,
 Ես ի քեզ նայիմ, գուն ի յիս:
 Հեղեղն գուն ալ տերս մի անիս,
 Զբուցէ, պղպուլ, դբուցէ:
 Ես ի Պաղատա եմ, գու Հալապ,
 Զայնը չի կարիք պէյտօլապ,
 Ես կու մաշիմ փաղկիս սապապ,
 Զբուցէ, պղպուլ, դբուցէ:
 Քանի կանչես, պղպուլ, քանի,
 Քամին դքս ձայնն տանի,
 Ով որ լսէ՝ իմէ կու լինի,
 Զբուցէ, պղպուլ, դբուցէ:
 Բարանական կանէ ֆէս,
 Պուն ալ չէս պանիս ի պօֆէս,
 Քեզի չինամ է արծաթէ գէֆէս,
 Զբուցէ, պղպուլ, դբուցէ:

Զեռ. № 7708, թերթ՝ 41ր.—42ր,
 Ժամանակ՝ XVIII դ.

Ծանոթություն.—2-րդ տան 2-րդ տողում «եր-
 կուս» բառը փոխեցին «երկուք»-ով: 3-րդ տան

2-րդ տողը պահանաւոր էւ 4-րդ տան 2-րդ տառում «թիվէն» բառը ձեւադրում գրված է «բնթիվէն»:

Անուգղեկի մնաց 5-րդ տան 1-ին տառի «ղի» բառը:

Այս երդն իր կրկնակով հիշեցնում է Անգրեստ Արծկեցու «Անա եղն ալի ի գառուն» երգը:

Նման մի ուրիշ երգից, № 6588 ձեւադրում (էջ 13), պահպանված է հետեւյալ հատվածը.

«Իմ ցաւը ինձ հերիք է,

Մէկ-երկու չէ, բիւր հազար է.

Քու հառաջն գիտ հու հալէ,

Զբուցէ, սոխակ, գրուցէ:

Նսան ծաղակն հաւատար հասեր.

Սոխակն ի վարդէն էլ դեղ արեր, (— բեղարեր)

Սն է հաղեր 'ա ի սխալ նսաներ.

Զբուցէ, սոխակ, գրուցէ:

Վարդն գոթակն յարժամ տեսաւ,

Կանանչ կարմիր ծիրան հագաւ,

Բերան երաց, զիւր ցաւն տաւ (ձեւադրում «տաւաց»):

Զբուցէ, սոխակ, գրուցէ:

(Ի տաղարանի երես մի թագաւ էր պահաւ գերոյ ու կիտաւ մնաց երգը):»

Ինչպիսի երեսմ է այս երգի աղուց, զու ծողը-վրդակամ անդամադրութեան է. որի մշակողն է եղել այս օրինակում հիշատակված Բարսեւակը: Նման մի ուրիշ ընդարձակ եւ անսնիւմ երգ պահ-

պանված է մեր Մատենադարանի № 3751 ձեւադրում (էջ 291), ուր կան եւ համընկնող եւ բոլորովն տարբեր համամաներ: Այդ օրինակում կրկնակն ունի այս ձևը.

«Զբուցէ, հալի, գրուցէ,

Զբուցէ, կարակի, գրուցէ:»

Նման մի երգ էլ ապագրված է եր. Եանադիգի «Պատմական պատկերներ»-ում (1903 թ էջ 102), ուր հեղինակն է օմե «ԱՅՅՅՅՅ»:

Սույն բանաստեղծութեան համեմատաբար լրիվ մի այլ օրինակը պահվում է № 2436 ձեւադրում (56ր—60ա), որը նախնական անսնիւմ է:

Սույն երգի կրկնակը կա նաև այլ երգերում:

Մեր մատենադարանի մեջ ընդհանրապես Բարսեւակ անունով անձինք չտաւ բիշ կան, զրանցից մեկ ծանոթ են.

ա) Ինչ մատենադարանի № 5613 ձեւադրի գրիչը (1608 թ.):

բ) Տաշյանի ցուցակի 284ր էջում նշված Բարսեւակը՝ պատվերով (1677թ.):

գ) Manus. brit. mus. 139ր էջում նշված Բարսեւակը (1622 թ.):

դ) Manus. brit. mus. 629 էջում նշված Բարսեւակը (անթվական):

Արդյոք կապ կան այս Բարսեւակներից որեէ մեկի եւ տաղարանի ձեւակալացվող Բարսեւակի միջև, չենք կարող ասել:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ես եմ փաքրիկ երախայ, երախայ,

Զոտերս եղին փալախայ,

Վասն այն ելեալ ես փախայ,

Վայ ինձի:

Արդ տառի իմ մայր Նազլի՛ն, Նազլուին,

Իմ մեծ եղբայր Սարգիսին,

Նայե մեր ազգականին,

Վայ ինձի:

Ես եմ փաքրիկ երախայ, երախայ,

Զոտերս եղին փալախայ,

Վասն այն ելեալ ես փախայ,

Վայ ինձի:

Յորժամ դնացի ի վանքն, ի վանքն,

Թէ յուսանիմ ազգոս գիրքըն,

Տեսի խիտ ծանր էր կարգն,

Վայ ինձի:

Ես եմ փաքրիկ երախայ, երախայ,

Զոտերս եղին փալախայ,

Վասն այն ելեալ ես փախայ,

Վայ ինձի:

Յորժամ մտի վարժատուն, վարժատուն,

Նայեցայ չորեք անկին,

Տեսի փալախայն փեղ կանգուն,

Վայ ինձի:

Ես եմ փաքրիկ երախայ, երախայ,

Զոտերս եղին փալախայ,

Վասն այն ելեալ ես փախայ,

Վայ ինձի:

Յորժամ եղին փալախայ, փալախայ,

Զի եղե միջնարդ եւ արխայ,

Նա գիտ ծեծէր անխնայ,

Վայ ինձի:

Ես եմ փաքրիկ երախայ, երախայ,

Զոտերս եղին փալախայ,

Վասն այն ելեալ ես փախայ,

Վայ ինձի:

Վայ իմ գալու օրերուս, օրերուս,

Դարձան արէք սաներուս,

Արիւնաթափ գունկներուս,

Վայ ինձի:

Ես եմ փոքրիկ երախայ, երախայ,
 Զատերս եղին ֆալախայ,
 Վասն այն ելեալ ես փախայ,
 Վա՛յ ինձի:

Արդ տապի վարդապետին, վարդապետին,
 Զեմ տիմանալ քո փայտին,
 Դաստա կտալս ջրադատին,
 Վա՛յ ինձի:

Ես եմ փոքրիկ երախայ, երախայ,
 Զատերս եղին ֆալախայ,
 Վասն ելալ ես փախայ,
 Վա՛յ ինձի:

Վանքէզ ելեալ փախայ ես, փախայ ես,
 Որքան արբի եմ ետ, տեա,
 Այլ զիս զու ոչ տեսնես,
 Վարդապետ:

Ես եմ փոքրիկ երախայ, երախայ,
 Զատերս եղին ֆալախայ,
 Վասն այն ելեալ ես փախայ,
 Վա՛յ ինձի:

Արդ տապի վարդապետ, վարդապետ,
 Այլ ոչ զտանամ զարձեալ յեա,
 Մնաս բարով աշուհեա,
 Վարդապետ:

Ես եմ փոքրիկ երախայ, երախայ,
 Զատերս եղին ֆալախայ,
 Վասն այն ելեալ ես փախայ,
 Վա՛յ ինձի:

Յարժամ հասայ ի մեր տուն, ի մեր տուն,
 Եօթն աւուր անկայ ի քուն,
 Զի մնացի ժամ մի արթուն,
 Յարաթիւն:

Ես եմ փոքրիկ երախայ, երախայ,
 Զատերս եղին ֆալախայ,
 Վասն այն ելեալ փախայ,
 Վա՛յ ինձի:

Ձեռ. № 8213, թերթ՝ 32բ—33ա,
 ժամանակ՝ 1788 թվ.

Մանրարքուն.— Սույն բանաստեղծութիւնը միակ նմուշն է, ուր այնքան ազատ և անմիջապէս տպւորւնեցող, սին աշտկերտ, նկարագրել է միջնադարյան գոյրոցի աւանդները:

Ջեապրում «Ֆալախայ» բառը երբեմն գրված է «փալախայ» ձևով, միօրինակութիւն համար ընդունելի՞նք բոլոր գիտքերի համար «Ֆալախայ» ձևը՝ հրկնակը՝ ձեռագրում, բացի տառչին անից, մյուս բոլոր աներում ցոյց է տրվում ոչ լրիվ մենք աւելիս ենք լրիվ:

Ջեապրի գրիչն է Հովհաննէս վարդապետը:

Բանաստեղծութիւնը հեղինակ Հարութիւնի ով լինելը մեզ համար պարզ չէ, Հովհաննէսը նա այդ երգը հորինել է 1788 թվից ոչ էլ այնքան առաջ: Այդ թվերին հայանի է եղել մի այլ բանաստեղծ Հարութիւն, որը կոչվել է Տփիսեցի: Այս վերջինը իր ստանալով տապի է Կ. Պոլսում Հակոբ Նալբանդի և Բաղդասար Դոցրի շինված և զեկաւարտած գոյրում: Նա այդ գոյրոցի մասին թողել է գրվածակն:

Ընդարձակ բանաստեղծութիւն (անտիպ)՝ Կարելի է կատարել այդ Հարութիւնների հաշուարկի վրա: Երբեք հան հիմքերը Այսպէս՝ սույն № 8213 ձեռագրում, ուր կա ներկայացվող բանաստեղծութիւնը, կան մի շարք նամակները ձեռք Այդ ձեռքի ամէկ հան ստորագրութիւններ, որոնց թվում՝ նաեւ «Պ. Պ.», «Պալատատ շնչին Դալիք», «Տփիսեցի շնչին Բալալայ», Այս վերջին նշումի մաս կա «Երբեք ԹՃՂՂ մաս, Ի. Լ. Ի Կոս Գոլ. ԹՄԼԷ: Այդ երգիւ թվերը (1747 և 1788) երբի նամակի կորինմամ, ապա՝ լրիվութեամբ թվերն են: Եթե ընդունենք, որ սույն բանաստեղծութիւնը հեղինակը նույն Հարութիւն Տփիսեցին է, ապա նրա այս բանաստեղծութիւնը պիտի հորինված լինի ժ. գարի սկզբներին, երբ նա աշտկերտ է եղել:

Հարութիւն Տփիսեցին կոչվում է նաեւ Կարելի, ունի մի շարք բանաստեղծութիւններ՝ մեր Մատենադարանի № 8216 ձեռագրում:

ՕՐԱՌԱՋ ԱՆՔՆԻՔ

Տ Ա Ղ Ս Ի Ր Ո Յ

Տե՛ի զանիլ նայեցայ, աւելցաւ բոցս,
 Աս քու քնքուշ, բիրտ՝ ձեռացա մեռնիմ,
 Անա քեզի տէստիք, իտիկ ի ծնցս,
 Աս քու քնքուշ, բիրտ՝ ձեռացա մեռնիմ:

Արժան ես աստուծոյ պսակի, թաքի,
 Սէրտակնուս վրայ գէլպապըս հաղի՜,

¹ 1ա թերթում:

² 12բ թերթում:

³ 12աւ նման նմուշներ կան և այլ թերթերում:

⁴ Ջեապրում՝ հաղիք:

Ղաւտեցար աւ ավիր հեղին մը պաքի,
Աս քու քնքուշ, բխրոջ¹ ձեռացդ մեռնիմ:
Դու գիտ յէր կողարես, ես գրեց կուզեմ,
Բեր գիլիկա ստնարեմ, մաղիկա հուսեմ,
Ձէա գիրքը, աւետարան, բեր աչքը քոքեմ,
Աս քու քնքուշ, բխրոջ² ձեռացդ մեռնիմ:
Յովսէփ Դեղեցիկը ստանկ ձեռք հանէր,
Երբ տեսայ՝ հառչեցի, սրտիկա արնն էր.

Մանթուրյում. -- Մուշ տաղէ հեղինակի մասին
կենսագրական տեղեկութիւններ չկան: Այս երգից
բացի, նույն ձեռագրին հաջորդ թերթում, կա նույն
հեղինակի մի այլ բանաստեղծութիւնը՝ հայաստա-
թուրքերենով, որն սկսած է այսպէս.

«Պէնի ակաթիկիմէն այլը ախշարաւուն»
Դա ես սիրս երգ է: Այդ երգում նա իրեն կոչում է
Անկուզ Աւետիք.

«Աւագուզ Աւետիքին տէրաի յեկին ախր...»

ՄԵԼԻՔԻՍԵՏԵԿԻ

✱

Մեր մեղքն է տներ դիօթողն զօրաւոր,
Ինքնն հըպարա է պէս ըզմեկտար,
Ոչ օրէնք ունի, ոչ բան հողեօր,
Ոչ նիքսաւ ունի, ոչ պըստեկաւոր:
Ելեալ մէջ գիշերի գաստուած կու օրհնէ
Եւ ցորեկին ի բուն ահաւ կու քայլէ,
Ոչ ի մարդկանէ յամօթ կու քաշէ,
Եւ ոչ կանօնաց նա հնազանդէ:
Լսեցէք, եղբարք, զգանձաւա աղուսերն,
Որ կազաղակէ ի ձեռաց սօրին,
Թէ՛ թագաւոր առք ի մէջ աշխարհին՝
Մէկ կին մի կաննեն՝ ի ընկեր մի նորին:
Քան զստ մեկաւոր այլ ըսկի չի կայ,
Որ քսան ի երեսն կին տներ, կերպայ,
Ոչ ի մարդկանէ յամօթ ունի նայ
Եւ ոչ ստատածոյ նա կու վախենայ:
Ելեր է, կերթայ ի փողոցն ի նա,
Ջարն սր կամենայ՝ կու հեծնէ ըզնայ.
Քըչիկ մի կտիկ, սր թէ զըսնենայ,
«Կուզուսի-զուզդուս» կու ձենէ ըզնայ:
Սուք չունի բոկի և ոչ տըսմի նա,
Թէ մի կնոջնուս կապտ պիտինայ.
Ոչ ըզձաղեւուն կերակուրն կու հողայ
Դ ոչ ըզմարթեւուն օրն կիշէ նա:
Եղկելի խոսօղ, շտա մի հպարտանար,
Ըսկի պէս ըզքեկ պսանիկ չի տեսար,
Որ թէ հիւանդանար, նա էրէց չերթար,
Ձէա գրեց մեռնի, կու միայ տնձար:

¹ Ձեռագրում: Աս քու բխրոջ քն:

² քնքուշ

Աստուած ինձոր է ըտեղծեր՝ օրիներ,
Աս քու քնքուշ, բխրոջ¹ ձեռացդ մեռնիմ:
Իմ ահաւնն Աւետիք աւ քուին է Ստատայ,
Դուն ինձի պարսն ես, ես քեզի ծառայ.
Հանէ ծոցսւս՝ հայիմ, թէ չէ ես մեռայ,
Աս քու քնքուշ բխրոջ² ձեռացդ մեռնիմ:

Ձեռ. № 9271, Թերթ՝ 146ր—147ա,
ժամանակ՝ XVII դ.

Ու շնայած ներկայացմօց երգում նա իրեն կոչել է
լսի Ավետիք, բայց և աշխուս մենք նրա անունը
գրեցինք լրիվ (Օրսուզ Ավետիք): Օրսուզ մական-
ունով աւելի երգիչներ էլ կան մեր մասնագրա-
թյան մեջ (Օրսուզ Տերանը, Օրսուզ Վանեցի): Այս-
տեղ Օրսուզ ձեռ երեկ գրչական սխալը արդյունք է:
Հեղինակը համարաբար նույն դարին է պատկա-
նում, երբ գրի է աւելիկ երգը (17-րդ դ.):

Դուք գաստաւանաւ եկայք՝ խօսեցէք,
Ձմերթիտեթեկիս զգանկաւան լսեցէք,
Խօսողին ձեռնէն գիտ խալեցէք,
Ձի թագուր քնիմ, զրանըս լսեցէք:
Երբ կու զարդենամ, դիտեմ թէ լուս է,
Ի մէջ գիշերին ա խօսող խօսէ.
Ձի հանգչեցներ՝ թէ սաղմոս տոէ,
Դուխըս. ծանր է—սր թառ պակաս է:
Այ իմ սիրելիք, զգանձաւա լսեցէք,
Բըսնեցէք ըզնա, դիզըն կարեցէք,
Ով դուք, տանախնայք, շուտով բնասեցէք,
Ու չօր-չօր փառով դինքնն խորվեցէք:
Մոխով, տաղդեղով ըզփորըն լըցէք,
Շտա մեկք ունի գտ, դիլակն խիստ արէք,
Նման պոսնիկի դժոխքն ձեկեցէք,
Թէ շուս մեկա գայ՝ ի մէհլիս բերէք:
Ելէք, զնացէք, աշխարհն շուրջ եկէք,
Ըզկարմիր դինուն տեղըն իմացէք,
Ըզկակուղ լօշերըն հողըս արէք,
Ու կարմիր գինով ըզնա լըւացէք:
Բարունիք, եղբարք, բուրն շարեցէք,
Յառաջ ըզտոց բանիս յիշեցէք,
Ու մէկ-մէկ դաւաթ դուք անուշ արէք,
«Աստուած սղորմի հօգոյն» ասացէք:

Ձեռ. № 7193, Թերթ՝ 115ր—117ր,
ժամանակ՝ XVII դ.

¹ Ձեռագրում: բըջ:

² բըջ ձեռացդ մեռնիմ:

Ծանոթություն.— Ինչպես ցույց է տրված վերոհիշյալ երգի տնայրուի տառերով և Տ-ըդ տառն մեջ, այդ երգի հեղինակը կոչվում է Մելքիսեղեկ:

Մելքիսեղեկ անունով մեծ ժեշտագրայան բանաստեղծի մի տաղը առկա է Զարարիա Գևորգյանի տաղարանում: Դրանից բացի Օրմանյանի «Աղագրաստում»-ի 2683 էջում նշված է, նաև մի այլ Մելքիսեղեկ, «Մուղնի Շաշիք» մականունով (1698):

Կապ ունի՝ արդյոք մեր բնագրիստեղծ տաղը այդ Մելքիսեղեկներից մեկն ու մեկի հետ, չգիտենք:

Տաղարանի յան մեջ վաղուց ի վեր ծանոթ է մեջնագրում ժողովրդականացած «Տաղ վառն ավառ» բանաստեղծությանը, որն սկսվում է մասնագրաստի նախ տողով, որով սկսում է մեր ներկայացրած այս երգը:

Այդ երկու երգն էլ միասին գտնվում են նույն № 7193 ձեռագրում: Լեզուովին նվիրվածը ավելի վաղ ժամանակի արդյունք է, ուստի Մելքիսեղեկի երգը հարկնված է գրա նմանություն: Զի կարելի կարծել, թե ազատի երգն էլ է պատկանում Մելքիսեղեկին:

ԳՈՎԱՍԱՆՔ ԵՌՐ ՓԵՍԱՅԻ,

ԶՈՐ ՀԱՆԴԵՐՁԵԱԼ Է ՊՍԱԿՎԻԼ ԸՆԴ ՀԱՐՍԻՆ ԻԻՐԱՅ՝ ՕՐԻՆՕՔ *

[Վ ա դ ա վ ր դ ա կ ա ն]

Էն աստուծոյ օրհնութենով
Ծառ այսայր բազմեցաւ,
Թաչ տլամն ի դուռնդ,
Թաչ տլամ բազմեցաւ:

5 Սուրբ Կարապետս սուրբ զօրութենով,
Հայ, զօրութենով,
Ծառս ծաղիկ է,

Ծառ ծաղիկեցաւ,
Ծառ կայնեցաւ՝
10 Կանանչ ու կարմիր տերևով:

—o—

— Թաղսր, թնչ բերեմ քեզ նման,
Բոյ կանանչ արեղ ի նման,
Էն լուսու ասաղն, օր կու ծաղիկի,
Ծաղիկն արեղ ի նման:

* Միջնագրայան օրինական հարսանիքը բաժանվան ժամերամտն նկարագրված է № 3937 ձեռագրում (1930—1960), որը պատկանում է Ժեղաբնի Աղապի բանից ավելի էկանիքի մեջ առկա է կերպով տրված են բոլոր արարողությունները:

2. «Այսայր»-ը հավանաբար պիտի լինի «այսաւ» (այսոր):

1—4 տողերը ձեռագրում ձայնագրված են, ուստի հենց այս տողերից տնայնագրա հետ տրված է հետևյալ ծանոթությունը. «Այս է եղանակն, որչափ որ կայսս՝ տալ: Դրան կից կու նաև այսպիսի ծանոթություն. «Արագն, առաջ քալի Կարապետի օրհնված ասույ, ետոյ այս ահայ այս է ձեզ երկու եղանակով, այսպիսա՝ առաջ սկսվում են հաջորդ տողերը «Լուսր Կարապետ...» և այլն. (տես տեքստում):

Ծաղիկաների կանանկի մասին նշումներ կան նաև «Եկեղեցում տղ. ժողովածու»-ի մեջ. «Ծառ ծաղիկ և բազմ կերպն ազատ չարիք, Ծառախաչուր տալ կը գրկեն: Երբեք տղի վրա ձայներն ին կը բարձրացնեն, ճներ վերջանալուն՝ միասին կուսեն.— «Սկսված զնարկված կնա: Այդ կը կրկնեն.— «Մեկ էլ հեղեղի: Կուսն տեղում նշում կու թե երգաչարի որ մասն ինչպես է երգված («Լուսնե», «Միջակ արագ», «Երեկ արագ», «Երբեք», «Ծառ արագ» և այլն 2. հատոր էջ 33—35):

3—10-րդ տողերին համապատասխան տողեր գրանում ենք «Ծաղիկեց»-ի Ժեղաբնի վերջին գրի տառն օրինակների մեջ նաև հետևյալ կերպ: Աղապներ ի ի խումբ երգում է («Թաղիցս հարսանիքը»):

«Սուրբ Կարապետի զօրութենով
Ծառս ծաղիկեցաւ,
Ծառ կայնեցաւ,
Ճիւղ տուեց,
Ճիւղ կայնեցաւ,
Կանանչ ու կարմիր:

Աղապներ ի մյուս խումբը շարունակում է.

Սուրբ Կարապետ զօրութենով
Ծառս ծաղիկեցաւ,
Ծառս կայնեցաւ,
Ճիւղ տուեց,
Ճիւղ կայնեցաւ,
Կանանչ ու կարմիր:

(«Եկեղ. տղ. ժող.» 2. 387—415):

Աղապներ «Ծաղիկեց»-ի մեջ այդ հատվածը ունեցել է այսպիսի ձև.

«Երկնից դանի զօրապետով
Էյ ծառն ծաղիկ էր,
Ծառ ծաղիկեցաւ,
Ճուղ կայնեցաւ,
Կանաչ կարմիր:

(«Փշրանքներ» 56—58):

10-րդ տողից հետո ձեռագրում կա հետևյալ ծանոթագրությունը.

«Ուշափ որ սրբոց անուն կարա՝ ասա, ետոյ այս՝ «Խնամն բազառի արեղն» և այլն. ետոյ՝ այսպես «Թաղսր, թնչ բերեմ...» և այլն. տես տեքստում):

Թե ինչ երգ է եղել իրենց այնքան ծանոթ լեզուով բազառի արեղն՝ տողով սկսվող երգը, չգիտենք:

15 — Քաղսր, լինչ քերեմ քեզ նման,
Քոյ կանաչ արեզ ի նման.

էն աստուածն, որ կու ծաղկի,

Ծաղիկն արեզ ի նման:

— Քաղսր, լինչ քերեմ քեզ նման,

20 Քոյ կանաչն արեզ ի նման.

էն բալատան ծաղիկն, որ կու ծաղկի,

Ծաղիկն արեզ ի նման:

— օ —

Օգնէ Յիսուս, օգնէ Քրիստոս,

Օգնէ մեր տէր հայր ամենակալ:

25 — Քաղսր, ամէ, կիչ կիտէյայ,

Որ քոյ ծառին, հմյ, զոգքն ասէյանք:

— Գնացէք, քերէք խօսան պիւլպիւլն,

Որ դայ, զօվէ, հմյ, ծառս ու ծաղիկ:

Գնացին, քերին խօսան պիւլպիւլն,

30 էրնեկ մտաւ, հմյ, ի դարպասին,

էրնեկ մտաւ ի դարպասին,

Բարե երեւ, հմյ, թաղաւորին,

Բարե երեւ թաղաւորին,

Հազար բարին, հմյ, իր խէչ մանկուայն:

35 [Մենք էն պիւլպիւլին հեւ կէշէյանք,

Երբ մուան ընկնէք, հմյ, հոն պատկէյանք,

Երբ մուան ընկնէք հոն պատկէյանք,

11—22-րդ տողերը համարյա քոյոր «Ծաղկոց»-ներում կան (որոշ տարբերություններ: Երաժշտական հարսանիքում ժողովները երգվել են ազատ-նեղի երկու խմբի կողմից (մեկ ընդ մեկ): Քրա հիման վրա էլ տեղադրվում յարաբերությունը առանձին-ընդհանուրում գրել ենք զմեկի ձեռագրում 22-րդ տողից հետո կա հետևյալ ծանոթությունը. «Այսպես, ինչ որ ծաղիկ կարում ասայ, եւ կամացք է, եւս շեմտանք թաղուի արեզն» ասայ, եւ դուռքի արեզն (?) ասայ՝ օղափ որ կարում, դու գիտես, ետոյ շեմտանք թաղուի արեզն» ասա, ինչ էլ ու արեւաբեռնի ունիւ, քեւ խէչ ախաօն եւ խէչ մանկուայն եւ ծաղկայնացն, սեղան բնօղաց, քաղ շեմտացն, ծառ շեմտացն, եւս ասայ շեմտանք:

Եթե այստեղ առում է, շեմտ ք ծաղիկ կառնա՝ ապա Միաշխարհում գրի առնված ծաղկոցի համապատասխան տողերի համար առված է. «Մու-րաբանչուր գոգը յաթը անից քաղկացած պիտի լինի» (Էմ. Աղդ. ժող. Զ. 33—35):

23-րդ տողից սկսվող տողերը միանգամայն նույն-ընթացն են «Ծաղկոց»-ներին դրի առնված շարքերին համար: Այս հատվածի որոշ տողերի հետևից ձեռ-գրական արձայանքը կա տղված «Ծաղկոց»-ներին մեկ հետևյալ ձևով.

.]:

— Քաղսր, ամէ, կիչ կիտէյայ,

40 Որ քոյ ծառին, հմյ, զոգքն ասէյանք:

— Գնացէք, քերէք եզնիկ դաշտն,

Որ դայ, զօվէ, հմյ, ծառս ու ծաղիկ:

Գնացին, քերին եզնիկ դաշտն,

էրնեկ մտաւ, հմյ, ի դարպասին.

45 էրնեկ մտաւ ի դարպասին,

Բարե երեւ, հմյ, թաղաւորին,

Բարե երեւ թաղաւորին,

Հազար բարին, հմյ, իր ծաղկուայն:

Մենք էն դաշտին մէջ կէշէյանք,

50 Երբ մուան ընկնէք, հմյ, հոն պատկէյանք:

Երբ մուան ընկնէք հոն պատկէյանք,

Մեծ աստուծոյ, հմյ, փառս ասայանք:

— օ —

— Քաղսր, ամէ, կիչ կիտէյայ,

Որ քոյ ծառին, հմյ, զոգքն ասէյանք:

— Գնացէք, քերէք դառն արեզայն,

Որ դայ, զօվէ, հմյ, ծառս ու ծաղիկ:

Գնացին, քերին դառն արեզայն,

էրնեկ մտաւ, հմյ, ի դարպասին,

էրնեկ մտաւ ի դարպասին,

«Գնացէք, կանչէք թաղաւորանք:

Յիգայ նստի դարպաս էնայ.

Չնգիկի դարկայ օտար սեղանին,

Թերն ու բարին մեր թաղաւորին»:

(Էմ. Աղդ. ժող. Զ. 33):

«Գնացէք քերէք դիտանին ի չօլին,

Իգայ նստի սէյանն անէ,

Մընարիկ դարկէ օտար սեղանին,

Թերն ու բարին մեր թաղաւորին»:

(Քնար Հայկական 144):

25-րդ տողը «Քաղսր, ամէ կիչ կիտէյայ» — սո-հակամալի է՝ կարելի է կարծել, որ դա «Քաղսր, հրամէ, լինչ պիտէյայ» ձևն է ունեցել, ապա՝ աղո-վաղվել է (չուցէ՛նա՛ն՝ «Քաղսր, ներքի, քիչ գիտէ-յայ»):

35—38 տողերը լրացրելը մենք՝ հաջորդ աների հիման վրա՝ Կետանիշ տողը (քանակի խմայաւ) պայմանական է, կարող է մեկից շատ լինել Այդ մասը կամ գրի առնողն է մոռացել կամ առողր:

35-րդ տողում գանձող «զառն արեւոյն»-ը հա-վանորար հեթանոսական հաճառքի հետ կապված հակադրութեամբ յառն է:

60 Բարեւ երեւո, հայ, թաղաւորին,
Բարեւ երեւ թաղաւորին,
Հաղար բարին, հայ, իր խէշ մանկոտայն:

Մենք էն պոռին հեռ կէհէյանք,
Երբ մուս[ն] ընկներ, հայ, հոն
պառկէյանք:

65 Երբ մուսն յընկներ հոն պառկէյանք,
Փունճ մանուշակ, հայ, խառն արծէյանք,
Փունճ մանուշակ խառն արծէյանք,
Դէմ լուսինին, հայ, սրճէյանք:

—o—

—Թաղոր, ամէ, կիշ կիտէյայ,

70 Որ քոյ ծառին, հայ, դովքն տսէյանք:
—Դնացէք, բերեք քօշն ի քարէն,
Որ դայ, դովէ, հայ, ծառս ու ծաղիկ:

Դնացին բերին քօշն ի քարէն,
Էրնեկ մառ, հայ, ի զարպատին

75 Էրնեկ մառ ի զարպատին,
Բարեւ երեւ, հայ, թաղաւորին,
Բարեւ երեւ թաղաւորին,
Հաղար բարին, հայ, իր ծաղկունայն:

Մենք էն քօշին հեռ կէհէյանք,

80 Երբ մուսն ընկներ, հայ, հոն
պառկէյանք,

Երբ մուսն ընկներ հոն պառկէյանք,
Ի քար դօռուն, հայ, թառատէյանք,
Ի քար դօռուն թառատէյանք,
Մեր տէր տառնայն փառս տայանք:

—o—

85 —Թաղոր, ամէ, կիշ կիտէյայ,
Որ քոյ ծառին, հայ, դովքն տսէյանք:
—Դնացէք, բերեք արդար մեղուն,
Որ դայ, դովէ, հայ, ծառս ու ծաղիկ:

Դնացին, բերին արդար մեղուն,

90 Էրնեկ յիջու, հայ, ծառատրկին.
Էրնեկ յիջու ծառատրկին,
Փուռ մանէման, հայ, երնեկ ծառին,
Փուռ մանէման երնեկ ծառին,

95 Բարեւ երեւ, հայ, թաղաւորին,
Բարեւ երեւ թաղաւորին,
Հաղար բարին, հայ, իր խօշ բախտին:

Մենք էն մեղուն հեռ կէհէյանք,
Երբ մուսն ընկներ, հայ, հոն
պառկէյանք,

Երբ մուսն ընկներ հոն պառկէյանք,
100 Քաղցր ծաղկունքըն [հայ], ժողովէյանք,
Քաղցր ծաղկունքն ժողովէյանք,
Քաղցրամաշակ, հայ, մեղր շինէյանք,
Քաղցրամաշակ մեղր շինէյանք,
Եւ մօմս տառածոյ, [հայ], փէշքեռ
տայանք:

—o—

105 —Թաղոր, ամէ, կիշ կիտէյայ,
Որ քոյ ծառին, հայ, դովքն տսէյանք...

Թաղոր, քոյ ծառս, էր խնկներ,
Էր խնկներ, հայ, արմուկներ,
Թաղոր, քոյ ծառս էր նշներ,

110 Էր նսնկներ, հայ, էր մորկներ,
Թաղոր, քոյ ծառս էր թղներ,
Էր նսնկներ, հայ, էր խոնորներ...

—o—

—Թաղոր, յամէ, քիշ կիտէյայ,
Որ քոյ ծառին, հայ, դովքն տսէյանք:

115 Թաղոր, քոյ ծառը խիստ լուռ էր.
Ջուրք ու տերեւ, հայ, խիստ կանանչ էր:

—o—

Թաղոր, նստել էր իր թախտին,
Բարով զիկեր, հայ, հեռ իր լախտին.
Առանձնորիս սարախաթին,

120 Դառառառանին, հայ, մէջ գրախտին:

—o—

Թաղոր, քոյ ծառս զովել պիտի,
Էն զովողին, հայ, դիլայ պիտի,
Սելավ սեղան, բնանով զինի,
Ստով խօրվու, հայ, դիլայ պիտի,
125 Բերէք լարով, բերէք կիտով,
Բերէք հօխով, հայ, դիլայ պիտի:

Ձեռ. № 8064, քերթ՝ 22բ—24ա,
ժամանակ՝ 1835 թվ.

112-րդ տողից հետո կա ծանոթության. «Յյ
ծառագովէ, աշտկա ինչխառաւ ու կառաւ տայ,
եսոյ տայ լայս» (խոսքը 113-րդ տողի և հաջորդ-
ների մասին է):

116-րդ տողում «Ջուրք» բառը ձևազերում՝
«Ջուրա» ձևով էր գրված:

82—83-րդ տողերը, հավանաբար իրենց շատ
հնաթյան պատճառով, մեզ համար դժվար մեկնելի
են:

Մանորայրյուն.— Մաղկոց է կոչվում հարսանեկան երգերի այն շարքը, որ նվիրված է փեսային և հարսի գովերին։ Մաղկոցները ժողովրդական երգեր են, որոնց հնույթյան մասին Ակադ. Մ. Արեղյանը գրում է. «Մաղկոցը նրան առասպելական հավասարվում է և ես կապված ծնունդի մի գերադասել է, որ նախ է միևնույն մեծ օրերը։ Մեր գրականության մեջ, առհասարակ, ժողովրդները մուտք են դարձել միայն XIX դարի վերջերից՝ բանահավաքների միջոցով»։ Մաղկոցի մեջ առանձին տեղ է գրավում «Մանուկով»-ը, որը նվիրված է եղել թագավորին ընծայվող արհեստական ծառին։ Այդ ծառի պատրաստման մանրամասնությունները նկարագրել է թյուրքի Քյուսթյուբեյյանը 1880 թվին. «...Մեկն աղավետալ ընտել օր դառնիմ զբախալորի ծառ շիֆելալ, քերեցիմ հերկայն փնս մի, նիսեր շիֆեցիմ ու ամեղ-ումեղ քելեռով վարքեր սլաֆեցին պսակ-պսակ խնձորով զարդարիմ նրկ-կրգով, փշառով, չամչով, բզով, բաղթբալ խուրմով,

չլրով, ներկյաժ խավկրրով աղեկ պուֆեցիմ, սղաղ-րաբին առով շիֆում ծառն ուր ձեռ, քառան երմեզ քաշալորին փեցեկե...»¹։ Մեզ հասած ժողովրդների մեջ ծառագովերի շատ քիչ տեղեր կան։ Այս տեսակետից խիստ ուշագրավ է մեր Մասնադարանի № 8064 նոսագրում գտնվող, մինչև օրս անձանթ մնացած, այս ընդարձակ ծառագովքը։ Այդ ծառագովքը բաղկացած է 126 տողից, որից 104 տողը միանգամայն նորություն է և անձանթ չուրջ ուշագրությունը Ջեռագրում այդ գովերին կցված է հետևյալ ձևով. «Ներգով սորին Վարդան Ես-դուպեան շիֆեցիմ, Սայելա տխրացու Աղեֆանդրիս Գարեխանն, ա զրեցի կրկիմ այսմ 1835 յունվարի 4, օրն ուրբաթ, Նախանք Գիւղն»։

Այդ «Գովասանք»-ը, մինչև օրս հայտնի ծառագովերից ամենահինն զբի առնվածն է և ամենահարուստը։

¹ Մ. Արեղյան «Հին գրականական ժողովրդական երգեր», 1931, 122—123։

² Տես «Իմինյան տղա. ժողովածու» Զ., «Փշրանք»-ները, «Բնաբ. հայկական», «Վանա տղա», «Աղաղակ»-ի և հայերեն

³ Իմ. Աղա. Ժող. Զ. 401 (386—415)։